

5. ЯНІСЛАВИЦЬКА КУЛЬТУРА

Історіографія

Вивчення явища розпочалося у 1937 р., коли К. Яжджевський дослідив біля с. Яніславиця в басейні Середньої Вісли випадково знайдене селянами поховання. У засипаній червоною вохрою видовженій могилі виявлено рештки кістяка чоловіка у сидячому положенні з багатим поховальним інвентарем. Зокрема знайдені 3 конічні одноплосинні нуклеуси для відтискних пластин, 14 трикутників та 7 вістер, які пізніше отримали назву яніславицьких. Хоча матеріали з Яніславиці видано ще 1954 р. [Cmelewska, 1954], яніславицька культура була виділена в середині 60-х рр. XX ст. С.К.Козловським [1965, 1972, 1975], одночасно з Г.Венцковською [1964, 1975], яка назвала це ж явище «віслянським циклом». Однак прижився термін «яніславицька культура», який переважно використовується у сучасній літературі. Значний внесок у дослідження культури також зробили інші польські вчені [Schild, Marczak, Krolak, 1975; Domanska; 1990, 1991; Libera, Talar, 1990; Libera, 1995; Szymchak, 1995]. Аналогічні пам'ятки відомі в басейнах Німану та Прип'яті (рис. 76).

У середині 60-х рр. минулого століття, незалежно від польських колег, які саме працювали над ідентифікацією нового на той час культурного явища, литовська дослідниця Р.К.Римантене виділила в басейні Німану пам'ятки типу Максимоніс (рис. 77-78), генетично пов'язані з Маглемеze Західної Балтії [Jablonskite-Rimantene, 1966; Римантене, 1971, с.118-125]. Підставою послужили яскраві матеріали розкопаної нею на Німані стоянки Максимоніс IV (рис. 77-78). Л.В.Кольцов [1975, 1977] писав про яніславицькі пам'ятки в мезоліті Литви та про впливи культури на мезоліт Білорусі.

В Україні перша яніславицька пам'ятка – Дніпровська водогінна станція (ДВС) – була досліджена ще у 1954 р. Д.Я.Телегіним [1956] (рис. 97). Дослідник досить довго не визнавав її зв'язок з яніславицькою культурою Польщі і відносив до окремої дніпро-прип'ятської культури [1982, с.170-179]. Про яніславицькі елементи в мезоліті Литви, Полісся і навіть Сіверського Дінця почали писати у 70-ті роки С.К.Козловський [1973, с.365], Л.В.Кольцов [1975, 1977], Л.Л.Залізник, [1977, 1978]. Однак більшість яніславицьких пам'яток у Південному Поліссі відкрито і досліджено у 70-80-х рр.

[Залізник, 1977, 1978 а, б; 1979, 1980, 1984, 1991, 1998; Zaliznyak, 1997; Залізник, Нужний, 1980; Залізник, Охріменко, 1986; Пясецький, 1975, 1979]. Зараз в Українському Поліссі відомо понад 30 показових яніславицьких комплексів – ДВС, Рудий Острів, Бородянка 3В, Прибірськ 3, Оболонь, Протереб, Рудня Озерянська, Непірець, Сенчиці 5а, 5д, 5в, Переволоки 2, Рудня, Новосілки та ін. (рис.80-100).

Білоруськими колегами досліджені яніславицькі стоянки Несиловичі, Белиця, Циганівка на Верхньому Німані, Мойсевичі на Прип'яті, Красновка 1Б на Брезині [Черняускі, 1979; Ксензов, 1988, с.114-124; Гутовський, 1988; Кудряшов, 1996, с.43-47] (рис. 79, 101-105). Яніславицькі вістря знайдені Е.Г.Калечиць у Східній Білорусі на стоянках р.Сож – Калиніно, Романовичі, Прісно [Колосов, 2007б, с.26-27] (рис. 76). Першим із білоруських учених визнав наявність у мезоліті Білорусії «населення, генетично пов'язаного з яніславицькою культурою» В.П.Ксензов [1988, с. 122]. Досліджені ним стоянки Красновка 1Б та Стара Лута (рис. 79) були віднесені до рудоострівської культури яніславицької культурної області [Ксензов, 1988, с. 122, 126].

У новій книзі молодого білоруського дослідника В.Обуховського введено у науковий обіг численні колекції яніславицької культури з басейнів Прип'яті та Верхнього Німану, що походять зі зборів на поверхні у 30-70 рр. XX ст. – Бобровичі ІІ, ІІІ, Белиця І, ІІ, Бершти ІV, Черленка А, Кастричники І, Лічаці, Любча ІІІ, Мотоль ІІ [Obuchowski, 2009, s. 75, 86, 87, 88-93, 97, 108-110, 130-133, 173, 175, 178, 181, 192].

Започатковану Р.К.Римантене справу вивчення яніславицьких пам'яток на Німані продовжує нове покоління литовських мезолітознавців, які засвідчили значне скупчення яніславицьких пам'яток на Німані. Найбільш архаїчний матеріал походить з відомої стоянки Максимоніс ІV [Римантене, 1971, с. 118-124] (рис. 77-78). Основну масу яніславицьких стоянок Литви мезолітичного та неолітичного часу ідентифікував Т.Остраускас [1998, 1999] – Варене 2С, Кабеляй 2А, Біржуліо 1В, Кялінішкяй 1А та ін. Серед неолітичних пам'яток з яніславицьким кременем дослідник називає Пакретуонес ІІІ, Кретуоно 1В, Кашету 1, 2, Варене 2В, Папішкі ІV.

Картографування яніславицьких пам'яток дозволяє окреслити територію їх масового поширення – басейни річок Вісла, Німан, Прип'ять (рис. 76). Про вихід яніславицької людності за ці межі свідчить стоянка Кам'яниця під м.Ужгород на Закарпатті (рис. 93, 1-16) [Мацкевий, 1983, с. 25], численні знахідки типових яніславицьких вістер на стоянках Дніпровського Надпоріжжя, Сіверського Дінця (рис. 113-114), Посожжя.

Матеріали

Переважає більшість стоянок розташовані на краю борових терас або на невисоких піщаних підвищеннях у заплавах річок басейнів Прип'яті, Німану та Вісли. Піщані відклади не сприяють збереженню фауністичних решток та інших органічних матеріалів. Тому культурний шар, що залягає на глибині 0,2-0,5 м у жовто-бурому піщаному підґрунті, містить лише крем'яні вироби, іноді ранню неолітичну кераміку.

Крем'яні знаряддя яніславицької культури, як правило, виготовлялися з якісної сировини. У басейні Вісли це кремій шоколадного кольору з верхів'їв річки; на Прип'яті та Німані – сірий туронський кремій з місцевих родовищ; у Київському, Житомирському та Мозирському Поліссях – жовтий житомирський кремій.

Домінуючим типом ядрищ є одноплосинні, однобічні, з прямою площиною для правильних відтискних пластин (рис. 80, 82, 84, 86, 89, 94). Такі середньої величини досконалі пластини з вигнутим профілем становлять вагому складову яніславицьких комплексів. Їх супроводжують ядрища для масивних відщепів [Schild, Marczak, Krolik, 1975, s.16] (рис. 86, 8), необхідних для виготовлення характерних скребачок неправильної форми з нерівним, часто виїмчастим робочим краєм („скробачі велораки“, за польською термінологією).

Яніславицький набір мікролітів містить яніславицькі вістря з пласким мікрорізцевим сколом на базальному кінці (рис. 77, 1-20; 81, 1-44; 85, 1-8; 91, 1-39; 96), видовжені яніславицькі трикутники (рис. 81, 45-46, 60-67; 91, 40-49; 95, 20-26; 96), численні мікрорізці (переважно базальні) (рис. 77, 21-34; 85, 22-31; 87, 20-30; 92, 99, 20-48). Виразна категорія трапецій (рис. 81, 68-89; 83, 85, 92, 95) мінлива: від переважно низьких форм – на заході, в басейні Вісли, до високих – на сході, в Поліссі. Вістря і трикутники оброблялися характерною напівкрутою ретушшю, відмінною від крутої обрубуючої ретуші мікролітів кудлаївської чи коморницької культур.

Значними серіями представлені вже згадувані своєрідні, неправильної форми скребачки на аморфних відщеплах, часто комбіновані зі скобелем (рис. 77, 36-45; 80, 1-27, 13-14; 88, 1-29; 94, 43-55). На відміну від скребачок, різці на відщеплах нечисленні і невиразні, за виключенням німанської групи стоянок. Постійним компонентом є пластини з ретушшю (рис. 80, 15-17; 86, 1-7; 89, 3-7), а на Верхній Прип'яті і Німані – трапецієподібні сокири чи тесла. Вони виготовлені з великих масивних відщепів грубим крутим ретушуванням довгих країв. Лезо пригострювалося поперечним сколом (рис. 80, 19-23; 82; 90, 11-12), що надавало йому певної асиметричності. Іноді на пам'ятках Верхів'їв Прип'яті зустрічаються двобічно обтесані сокири (рис. 82, 4).

Локальні варіанти

Поділ яніславицької культури на три локальні групи запропонував С.К.Козловський [Kozłowski, 1972, s.157; 1975, s.75]. Група Вістка межиріччя Середньої Вісли та Варти містить вироби властиві мезоліту Західної Балтії (трикутники з ретушшю по трьох краях, витягнуті прямокутники, низькі трапеції). Східна група з високими трапеціями розташована у Східній Польщі. Групі Максимоніс басейну Німану властиві ромбічні вістря та сокири. Л.В.Кольцов піддав критиці таке членування культури [Кольцов, 1977, с.190].

Автор цих рядків допрацював територіальний поділ Яніславиці попередників і запропонував його власну версію [Зализняк, 1991, с.38]. Яніславицькі пам'ятки за морфологічними особливостями крем'яного інвентаря діляться на чотири локальні варіанти: центральний, західний, північний і східний. Пам'яткам центрального, територіально найбільшого варіанту Верхньої Прип'яті та Східної Польщі, властиві різноманітні яніславицькі вістря, в тому числі з ретушованою основою, численні трикутники, «велораки скробачі», високі трапеції, сокири (рис. 80-96). На захід від Вісли поширені не високі, а низькі трапеції. Сокир тут небагато, на відміну від пам'яток Західного Полісся. Мікронабір західної групи дещо нагадує мікронабір свадборзької культури Західної Балтії. Він особливо розвинений і включає численні трикутники (в т.ч. з трьома ретушованими сторонами), видовжені прямокутники, мікрорізці типу Свадборг. Північні яніславицькі пам'ятки басейну Німану типологічно близькі до яніславицьких Верхньої Прип'яті, але тут зустрічаються вістря ромбічної форми типу

Максимоніс (рис. 77, 2-5) з косо ретушованою паралельно скосу вістря основою, а різці значно численніші ніж в інших групах культури (рис. 77-78, 101-104). Виділену Р.К.Римантене німанську мезолітичну культуру сучасні литовські дослідники схильні вважати німанським варіантом яніславицької спільноти [Piličiauskas, 2002, p.134].

Своєрідність пам'яток Києво-Житомирського Полісся та Нижньої Прип'яті (східного варіанту Яніславиці) дала підстави для виділення окремої рудоострівської культури яніславицької культурної області [Залізняк, 1978], яку в наш час автор вважає східним локальним варіантом єдиної яніславицької культури. На рудоострівських комплексах (рис. 79, 97-100, 105-112) власне яніславицькі риси не такі виразні як, західніше. Тут менш різноманітні яніславицькі вістря, які дуже рідко мають ретушовану основу; майже не зустрічаються трикутники; замість „велораких” скребачок домінують правильні кінцеві або підокруглі (рис. 98, 28-47; 100, 1-46), пластинчастість комплексів значно нижча, ніж на Верхній Прип'яті. Остання особливість, можливо, пояснюється низькою якістю житомирських кременів. На рудоострівських пам'ятках Київщини зазвичай знаходять кукрекські вироби – вкладні, різці з плоским сколом (рис. 98, 26; 99, 98; 100, 48-54; 110, 79-88).

Складається враження, що на Верхній Прип'яті та у Східній Польщі існувало потужне ядро культури, оточене по периферії територіально меншими локальними варіантами. Специфіка їх крем'яного інвентарю багато в чому зумовлена впливами сусідів: на заході культури Свядборг Балтії, на південному сході Кукреку Південного Бугу та Середнього Дніпра.

Гене́за, розселення

З моменту виділення культури у 60-х рр. XX ст. різні дослідники знаходили певні паралелі мікронабору Яніславиці в мезоліті Західної Балтії. Західнобалтійську версію походження культури започаткувала Р.К.Римантене у 60-ті рр. XX ст., в процесі дослідження стоянки Максимоніс IV. Матеріали пам'ятки вона генетично пов'язала з культурою Маглемезе Західної Балтії [Римантене, 1971, с.119]. Міграцією маглемезького населення на схід пояснювали появу яніславицьких пам'яток у Поліссі С.К.Козловський [1972, 1975], Б.Гінтер [1973], Л.В.Кольцов [1977], Л.Л.Залізняк [1977, 1978, 1991, 1998]. Вважається, що внаслідок трансгресії Балтії десь у бореальний час

населення культури Свядборг Західної Балтії рухалось у південно-східному напрямку і започаткувало постмаглемезьку спільноту, до якої входила і яніславицька культура [Залізняк, 1998, с.217]. Т.Остраускас [2002, с.161] з посиланням на давнє припущення Р.К.Римантене [1971, с.118-121], висловився на користь типологічної подібності виробів Максимоніс IV до матеріалів з пребореальної стоянки Бармозе Південної Скандинавії. Це дало підстави припускати можливість проникнення в басейн Німану протояніславицьких носіїв маглемезьких традицій Західної Балтії не пізніше кінця Бореалу, тобто ще до міграції свядборзького населення на схід.

Просування свядборзького населення в Бореалі – на початку Атлантикуму з північного заходу у Польщу прослідкували польські вчені [Bagniewski, 1993; Залізняк, 1998, с.240-243]. Цій спільноті властиві вузькі довгі трикутники, які, схоже, були прообразами яніславицьких. Характерні для західного варіанту Яніславиці трикутники свядборзького типу не типові для східного варіанту культури, що вказує на її західні, прибалтійські витоки.

На нашу думку, типологічні паралелі яніславицькому комплексу в мезоліті Західної Балтії (культура Свядборг) та „згасання” яніславицької специфіки на пам'ятках у напрямку із заходу на схід вельми показові. Складається враження, що в процесі міграції з заходу через Полісся носіїв яніславицьких традицій, останні почасти були втрачені переселенцями. Не випадково властиві культурі Свядборг Західної Балтії та ранній Яніславиці Польщі численні трикутники майже не зустрічаються у Київському Поліссі. Тому рудоострівські стоянки Київського Подніпров'я демонструють збіднений яніславицький комплекс, а Надпоріжжя та Сіверського Дінця досягли лише окремі яніславицькі елементи, а саме вістря та базальні мікрорізці.

Коло наведених аргументів на користь міграції мезолітичного населення Балтії через Полісся в лісостепове Лівобережжя Дніпра можна суттєво розширити. Серед них – традиційність міграційного шляху через басейн Вісли у Полісся й Волинь, починаючи з фінального палеоліту до середньовіччя [Залізняк, 2001 а, б], а також згадуваний тиск на яніславицьке населення басейнів Вісли та Прип'яті з південного заходу та заходу мігруючої на схід в кінці VI-V тис. ВС людності культур лінійно-стрічкової кераміки та лійчастого посуду. Якщо практично всі археологічні культури останніх 12-ти тис. років

басейну Прип'яті – від Східного Лінгбі до Пшевору і Вельбару I тис. н.е. – мають західне походження, то чому Яніславиця має бути винятком і походити з Криму чи з Дінця, як вважає дехто з сучасних дослідників?

Крем'яний комплекс Яніславиці, фактично, являє собою реалізацію давніх маглемезьких традицій балтійського мезоліту на ґрунті нової протонеолітичної відтискної техніки розколвання кременю [Залізник, 1991, 1998, с.189]. В яніславицькому комплексі поєднується мікронабір постмаглемезького типу (вузькі трикутники, ланцети, базальні мікрорізи) з протонеолітичною технологією південного походження (однобічні нуклеуси для регулярних відтискних пластин, з перетинів яких виготовляли правильні трапеції).

Відтискна технологія однобічного ортогнатного нуклеуса в Європі уперше зафіксована в протонеоліті Балкан, у кінці VIII – на початку VII тис. ВС (cal.). Цим часом датуються найдавніші її прояви в комплексах докерамічного неоліту Криту (Кнос), Пелопонесу (Франкті, фаза X), Фессалії (Argica) [Perles, 1985, р.35; 2001, р. 31-37, 45-50]. У процесі неолітичної колонізації континенту в VII-VI тис. ВС (cal.) нова прогресивна технологія поширювалася з Балкан людністю ранньонеолітичних культур балкано-дунайського походження: Старчеве-Криш, Гребеники, буго-дністровська, лінійно-стрічкової кераміки. Очевидно, саме від цих ранньонеолітичних колоністів мезолітичні мисливці Польської та Поліської низовин у VI тис. ВС (cal.) запозичили відтискну техніку первинної обробки кременю, а також типові для крем'яних комплексів згаданих неолітичних культур правильні трапеції [Залізник, 2005, с.126-128; 2006, с.3-18].

Вістря яніславицького типу давно відомі під назвою донецьких на Сіверському Дінці [Телегін, 1956], а з 70-х рр. – у Надпоріжжі [Залізник, 1978], в Посожжі [Колосов, 2002] і навіть у Закарпатті [Залізник, 1998, рис. 73, 1-16] та в Криму [Яневич, 1993] (рис. 113-114). Це свідчить, що носії маглемезьких традицій Балтії у своєму русі на південний схід вийшли далеко за межі зандрових Польської та Поліської низовин, здолавши навіть Карпатський хребет. Так, у Закарпатті, біля м. Ужгород досліджена стоянка Кам'яниця з типовим яніславицьким інвентарем [Мацкевий, 1983, с.25]. Міграцію пізньоаяніславицького населення на схід у Поліське Подніпров'я очевидно стимулював у середині VI тис. ВС натиск із заходу неолітичних колоністів – культур лінійно-стрічкової кераміки, а ще пізніше –

лійчастого посуду. Експансія носіїв КЛСК з Подунав'я у Польщу сягнула пониззя Одера та Вісли, а на сході – Волині. Розселення яніславицької людності Поліссям на схід (рис. 113), схоже, призвело до витіснення місцевого кудлаївського населення на Десну.

Природні умови долини Середнього Дніпра, що дуже нагадували поліські ландшафти, сприяли просуванню лісових яніславицьких мисливців із Київського Полісся у південно-східному напрямку (рис. 113-114). Мається на увазі поширення поліських ландшафтів уздовж лівого берега долини Дніпра майже до Надпоріжжя [Маринич, 1963]. До того ж, в Атлантикумі через потепління та зволоження клімату річкові долини лісостепової смуги заросли густими листяними лісами. Це сприяло міграції поліських мисливців у Надпоріжжя і далі на схід, на Сіверський Дінець. На користь такої міграції свідчать численні яніславицькі вістря (рис. 113-114), базальні мікрорізи, які поширились у кінці мезоліту – на початку неоліту в Надпоріжжі та на Сіверському Дінці, в крем'яних комплексах таких південних культур, як Кукрек, донецька. Природно-ландшафтні умови басейну Дінця в Атлантикумі також нагадували поліські, що стимулювало міграційні процеси з Полісся на Дінець.

Носії яніславицьких традицій з лісової півночі були поступово асимільовані автохтонами степів та лісостепів, злившись із кукрекським населенням Надпоріжжя. На Сіверському Дінці вони змішалися з населенням південного (можливо кукрекського) походження. У підсумку відбулося накладання яніславицьких традицій обробки кременю на індустрію південного типу, що стало важливою складовою процесу формування донецької мезолітичної культури. В інвентарі останньої південні елементи домінують над яніславицькими, що дало підстави відносити її до південної зони мезоліту [Формозов, 1959; Залізник, 1978, с. 96; 1980, с. 119; 1984, с. 102-104; 1991, с. 40-41; Горелик, 1986].

На користь цих міграційних процесів свідчать дані аналізу багатих антропологічних матеріалів з мезолітичних та неолітичних могильників Надпоріжжя та Середнього Подніпров'я. На зміну грацильному населенню середземноморського походження у другій половині мезоліту приходять масивні протоевропеїди, генетично пов'язані з Північно-Західною Європою. У фінальному мезоліті і особливо в неоліті тут переважають масивні, широколиці північні європеїди вовниязького антропологічного типу, найближчі аналогії яким,

Радіокарбонові дати яніславицьких пам'яток

Рудий Острів, л. 4	Ki 6260	7800 $\pm$ 60 В.Р.	[Зайцева и др., 1997, с.126]
Рудий Острів, л. 9	Ki 6261	7875 $\pm$ 50 В.Р.	[Зайцева и др., 1997, с.126]
Криниця 4	ГИН 5843	7210 $\pm$ 40 В.Р.	[Залізник, 1991, с.41]
Кабалай 2	Ta 2610	7060 $\pm$ 150 В.Р.	[Ostrauskas, 1999, s.56]
Кабалай 2	Ta 2599	7250 $\pm$ 200 В.Р.	[Ostrauskas, 1999, s.56]
Томашов II	GrN 7051	6555 $\pm$ 45 В.Р.	[Domanska, 1991, s.41]
Денбі 29	Gd	7140 $\pm$ 120 В.Р.	[Domanska, 1991, s.40]
Денбі 29	Gd 2278	7250 $\pm$ 100 В.Р.	[Domanska, 1991, s.40]
Денбі 29		6760 $\pm$ 70 В.Р.	[Domanska, 1991, s.40]
Яніславиця		6580 $\pm$ 80 В.Р.	[Domanska, 1991, s.41]
Возна Венсас 1	Gd 2431	5900 $\pm$ 100 В.Р.	
Сосня		5700 $\pm$ 120 В.Р.	

на думку І.Й.Гохмана [1966] та І.Д.Потехіної [1992, с. 14; 1999], маємо серед матеріалів маглемезьких могильників Західної Балтії – Скотехолм, Ведбек, Ертебелле та інших.

Західна версія походження Яніславиці від маглемезької культури Балтії домінуюча, але не єдина. Відомі спроби вивести культуру з території України. Їх витоки простежуються у досить неконкретних висловлюваннях С.К.Козловського [1977, s.232, 240], Г.Венцковської [1975, s.420] та Л.Доманської [1991] про можливе східне генетичне коріння Яніславиці Польщі. Популярності цій концепції додало відкриття в Гірському Криму на початку 90-х рр. минулого століття пам'яток шпанської ранньомезолітичної культури, мікронабору якої властиві вістря з мікрорізцевим сколом, що нагадують яніславицькі. Д.Ю.Нужний, О.О.Яневич та деякі інші українські дослідники висловили думку про генезу яніславицької культури внаслідок міграції шпанського населення Гірського Криму далеко на північ, у Полісся [Яневич, 1993, Нужний, 1992, Nuzhnyi, 1998].

З критикою аргументів прибічників такої версії проходження культури виступив автор цих рядків [Залізник, 2002], повернувши увагу до того факту, що вибудована ними шпанська мезолітична імперія – від Кримських гір до Полісся та Сіверського Дінця – збігається в часі й просторі з іншою – кукрекською. Безпрецедентність такого накладання двох мезолітичних культур одна на одну на величезній площі діаметром майже 1000 км закономірно викликає сумніви в існуванні принаймні однієї з цих грандіозних мезолітичних спільнот. Скепсис стосується перш за все шпанської складової, бо численні кукрекські пам'ятки давно відомі від південного берега Криму (Мис Трійці) до Полісся (Лазарівка, Прибір 7а). Тоді як достовірні шпанські матеріали північніше Перекопу поки що

не знайдені, незважаючи на багаторічні цілеспрямовані пошуки згаданих дослідників. Звичайно, якщо не рахувати кількох трикутників шпанського типу в негомогенних комплексах Надпоріжжя.

Не переконують і намагання видати за сліди потужної шпанської міграції з Криму на північ яніславицькі вістря з мікрорізцевими сколами Надпоріжжя та Сіверського Дінця. Адже морфологічно ці вістря не так шпанські, як яніславицькі. Отже, вони скоріше свідчать про міграцію їх виробників не з півдня, а навпаки, з поліської півночі в Надпоріжжя і далі, на Сіверський Дінець (рис. 113-114). Та й батько східної версії походження Яніславиці Польщі, С.К.Козловський, особисто оглянувши шпанські матеріали Криму у 1993 р., не знайшов у них генетичного підґрунтя яніславицької культури і перестав писати про її східне походження, фактично повернувшись до свого первинного бачення витоків виділеної ним культури в мезоліті Балтії [Kozlowski, 1972].

Хронологія

Важливим репером, що вже майже 50 років застосовується для датування мезолітичних пам'яток Південної Балтії, є феномен поширення симетричних трапецій на перетинах правильних пластин [Kozlowski, 19676]. Традиційно вважається, що властиві Яніславиці правильні трапеції та відтиснена техніка обробки кременю поширюються на Середньоевропейських низовинах у пізньому мезоліті, деє на початку Атлантикуму – близько 6000 BC (cal.). Цю думку підтверджують і радіокарбонові дати (див. табл.), отримані для яніславицьких пам'яток, незважаючи на несприятливі для їх культурних шарів умови збереження органічних матеріалів. Більшість із них припадає на першу половину – середину атлантичного періоду, а саме 6-4,7 тис.

ВС (cal.). Разом з тим, архаїчні комплекси Максимоніс IV та Красновка 1Б, в яких наявна відтискна техніка, але відсутні трапеції, дають підстави припускати, що найдавніші яніславицькі стоянки можуть датуватися й більш раннім часом, можливо навіть Бореалом.

Історичні долі

З моменту виділення культури різні дослідники писали про керамічну фазу розвитку культури [Kozłowski, 1972, 1975, s.147; Кольцов, 1975, с.192; Залізник, 1977, с.34]. Яніславиця вважається генетичним підґрунтям німанської (волинської, за Г.В.Охріменком) неолітичної культури (НК) [Залізник, 1979, 1998; Черняускі, 1979; Залізник, Балакін, 1985; Охріменко, 2001; Гаскевич, 2001]. Для ранніх німанських комплексів, що отримали назву пам'яток типу Дубичай [Римантене, 1966; Телегін, 1966; Черняускі, 1979; Ostrauskas, 1999; Piliciauskas, 2002], характерний яніславицький кремій. Пам'ятки типу Дубичай німанської неолітичної культури поширені на східній частині ареалу яніславицької культури – в басейнах Верхнього Німану, Прип'яті, зокрема й у Волинському та Житомирському Поліссі. Властиві їм товстостінні, бідно орнаментовані грубі горщики з гострим дном, травою в глині та ангобованою поверхнею і розчосами зсередини мають прямі аналогії у струмельській кераміці Українського Полісся. Ранній кераміці притаманні округлі наколи по краю прямих або злегка відігнутих вінець. Деяко пізніше поширилися косолінійні та сітчасті композиції з прокреслених ліній, а також т.з. „копитця” – ряди відступаючих наколів трубчастою кісткою (рис. 130).

Пам'ятки пізнього, лисогорського етапу німанської культури поширені у Західній Білорусі та Південній Литві, але невідомі в Україні. Вони суттєво відрізняються від раннього дубичайського етапу – як за керамічним комплексом, так і відсутністю яніславицьких виробів у крем'яному інвентарі, що набуває характерного для пізнього неоліту вигляду. Сучасні литовські дослідники схильні виділяти лисогорські пам'ятки в окремішну від Дубичаю культуру.

Німанські пам'ятки Південного Полісся, схоже, виникають на яніславицькому ґрунті, під впливом з півдня неолітичних культур – буго-дністровської, а пізніше – лінійно-стрічкової кераміки. Буго-дністровські впливи сягнули Полісся, скоріш за все, не раніше середини VI тис. ВС (cal.), а лінійно-стрічкові – лише у другій половині цього ж тисячоліття. Отже, після 5500

р. ВС носії буго-дністровських культурних традицій з характерною керамікою та кукрекським кременем під зростаючим тиском мігруючої з заходу людності культур Криш, а пізніше – КЛСК та Кукутені-Трипілля, просунулися з басейну Південного Бугу на схід, у Черкаське Подніпров'я та на північ, у Київське Полісся [Залізник, Манько, 2004; Залізник, 2005, с.147-150] (рис. 146). На цьому буго-дністровському ґрунті в Середньому Подніпров'ї та на півдні Київського Полісся формуються архаїчні неолітичні пам'ятки з кукрекським кременем і керамікою з самчинськими рисами (Лазарівка, Завалівка, Бородянка Зв, Крушники) (рис. 125-130), що не тільки стали генетичним підґрунтям дніпро-донецького неоліту Південної Київщини та Черкаського Подніпров'я, а й вплинули на становлення німанської культури Полісся.

Буго-дністровські та кукрекські впливи з Південного Бугу менше помітні на півночі заселеного яніславицькою людністю Київського Полісся. Яніславицькі крем'яні комплекси цього регіону (Корма, Оболонь, Горки, Протереб) містять окремі кукрекські вироби та кераміку дубичайського типу з елементами буго-дністровської орнаментации (наколи протягнутою гребінкою, хрестоподібні прокреслені композиції). Причому, північніше р.Тетерів серед крем'яних виробів стоянок переважають яніславицькі, а на південь від нього – кукрекські елементи. Відповідно, якщо південь Київщини входив у зону формування найдавніших дніпро-донецьких пам'яток, то північніше простягалася смуга поширення ранніх пам'яток німанської неолітичної культури [Залізник, Балакін, 1985].

Усе це свідчить про певний буго-дністровський вплив на формування у Поліссі в VI тис. ВС на яніславицькому ґрунті дубичайської фази німанської неолітичної культури. Близько 5600 ВС із заходу на Волинь просунулася людність культури ЛСК, яка вплинула на подальший розвиток німанської культури деяко пізніше за буго-дністровську. У Південному Поліссі носії НК були асимільовані чи витиснуті прийдом із заходу в IV-III тис. до н.е. населенням культур лійчастого посуду та кулястих амфор.

Пам'ятки типу Кусейщина

На цю своєрідну групу пам'яток першим звернув увагу знаний білоруський археолог з Мінську М.М.Чернявський, який дослідив на північному заході Білорусі стоянку Кусейщина та Сосенка III зі своєрідним мікролітичним

крем'яним інвентарем, який не має відповідностей у відомих в регіоні мезолітичних культурах [Черняускі, 1996]. Маючи у своєму крем'яному інвентарі певні елементи яніславицької культури, пам'ятки типу Кусейшчина суттєво відрізняються від власне яніславицьких.

В основі крем'яної індустрії лежать дрібні відтискні пластинки зняті з конічного ядрища. Виразними серіями представлені високі та середньовисокі трапеції, в тому числі асиметричні, що переходять в ромби. Показова наявність вістер на пластинках зі скошеним крутою ретушшю кінцем. Часом вони мають ретушовану підставу. Присутні дрібні вістря яніславицького типу, окремі яніславицькі трикутники, мікрорізці. Більшість скребачок дрібні на відщеплах. Знайдені невиразні наконечники стріл на пластинках з недбало оформленими напівкрутою ретушшю черешками та вістрями. Привертають увагу виразні серії

скребачок на кінці правильних пластинок та пластини з ретушшю. Різці нечисленні і невиразні. Знайдені свердла та нечисленні двобічно оброблені сокири [Черняускі, 1996, с. 51-56; Obuchowski, 2009, s. 169-171, 234-236].

Загальний вигляд крем'яного інвентаря, зокрема такі його особливості як відтискна техніка, численні правильні трапеції, в тому числі пізні асиметричні та ромбічні форми, кінцеві скребачки на правильних пластинках дають підстави датувати комплекси типу Кусейшчина не раніше фіналу мезоліту, а скоріше початком неоліту. Яніславицькі елементи вказують на генетичний зв'язок з носіями яніславицьких традицій. Можна погодитися з М.М.Чернявським, що пам'ятки типу Кусейшчина (Зацення, Струголапи, Сосенка III, а також Кратуонас IБ у Східній Литві) представляють ранній місцевий неоліт, можливо ранній етап нарвської культури [Черняускі, 1996, с. 50].

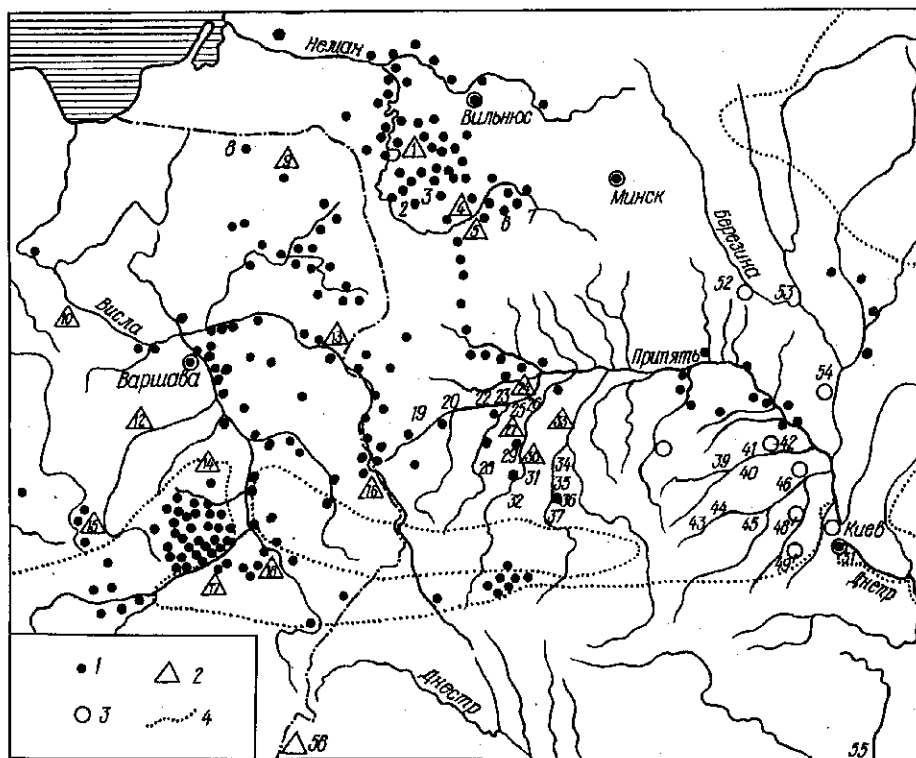

Рис. 76. Карта поширення пам'яток яніславицької культури.

Умовні позначки: 1-яніславицькі вістря; 2- стоянки яніславицької культури; 3- пам'ятки рудоострівського варіанту; 4- кордон Поліської низовини.

Басейн Німану: 1-Максимоніс 4, 2-Дубичай 2, 3-Нятесяй, 4-Белиця 2, 5-Нясіловичі, 6-Бабінка, 7-Черешля; Польща: 8-Перкуново, 9-Сосня, 10-Вістка Шляхеука III, 11-Велішев XIII, 12-Яніславиця, 13-Гжибова Гура VI, 15-Дібровка, 16-Неборове, 17-Яворник Чарна, 18-Гвоздець; Полісся: 19-Тур, 20-Невір, 21-Глуша, 22-Любязь, 23-Переволока, 24-Омит, 25-Нобель, 26-Сенциці 5а, 27-Мульчиці, 28-Грушвиця, 29-Бабка, 30-Непірець, 31-Балаховичі, 32-Мала Осниця, 33-Рудня, 34-Криниця, 35-Тутовичі, 36-Поляна, 37-Сарни, 38-Рудня Озерянська, 39-Піщане, 40-Прибір, 41-Ковшилівка, 42-Протереб, Оболонь, Дібровка, 43-Стаханове, 44-Кративенка, 45-Тетерів, 46-Кухарі 2, 47-Прибірськ 3, 48-Рудий Острів, 49-Бородянка, 50-ДВС, 51-Перетічок, 52-Красновка IБ, 53-Городок 4, 54-Стара Лукава, 55-Конецьполь, 56-Кам'яниця.

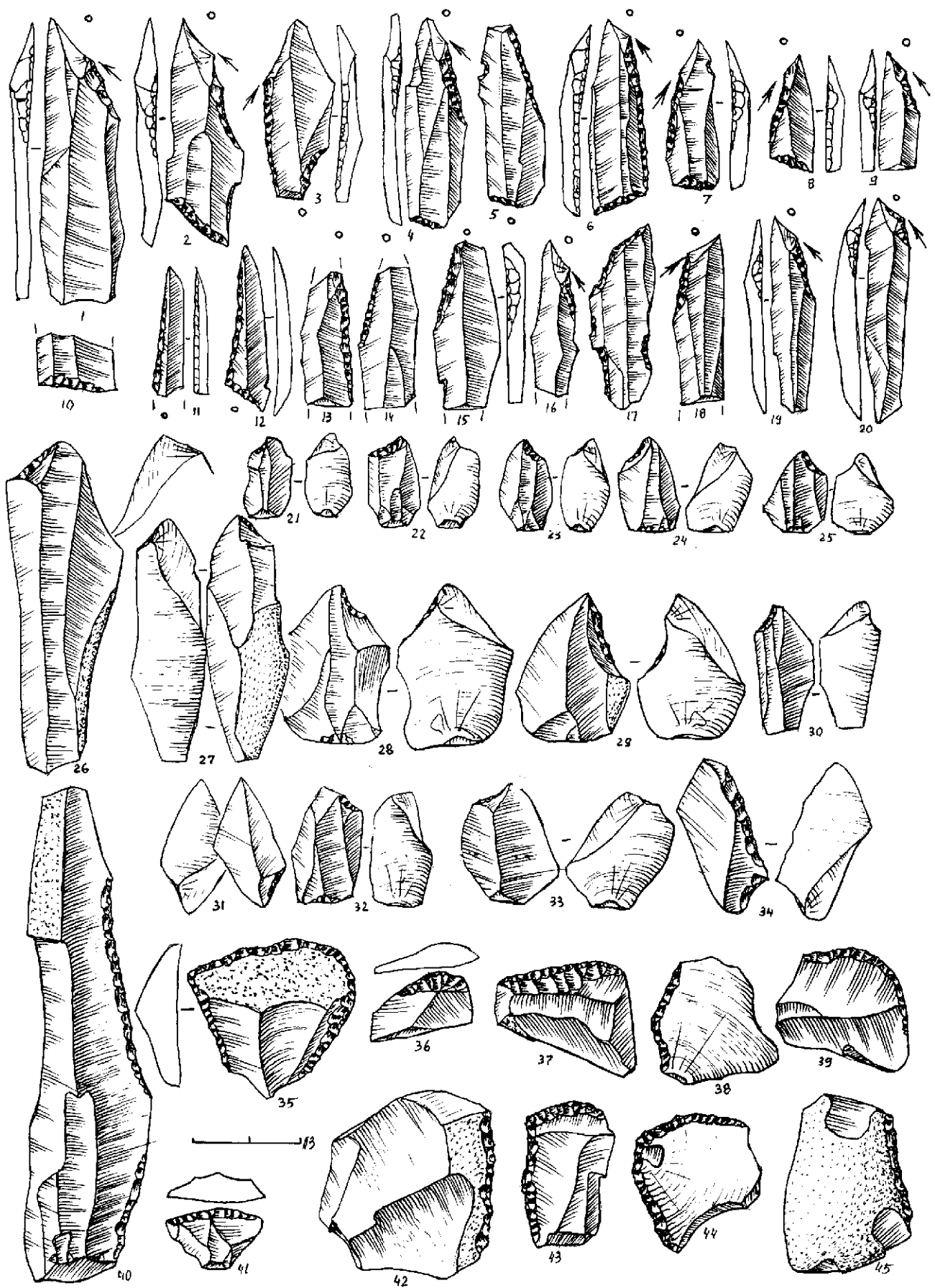

Рис. 77. Максимоніс 4. Крем'яний інвентар, за [Римантене, 1971, с. 118-123].

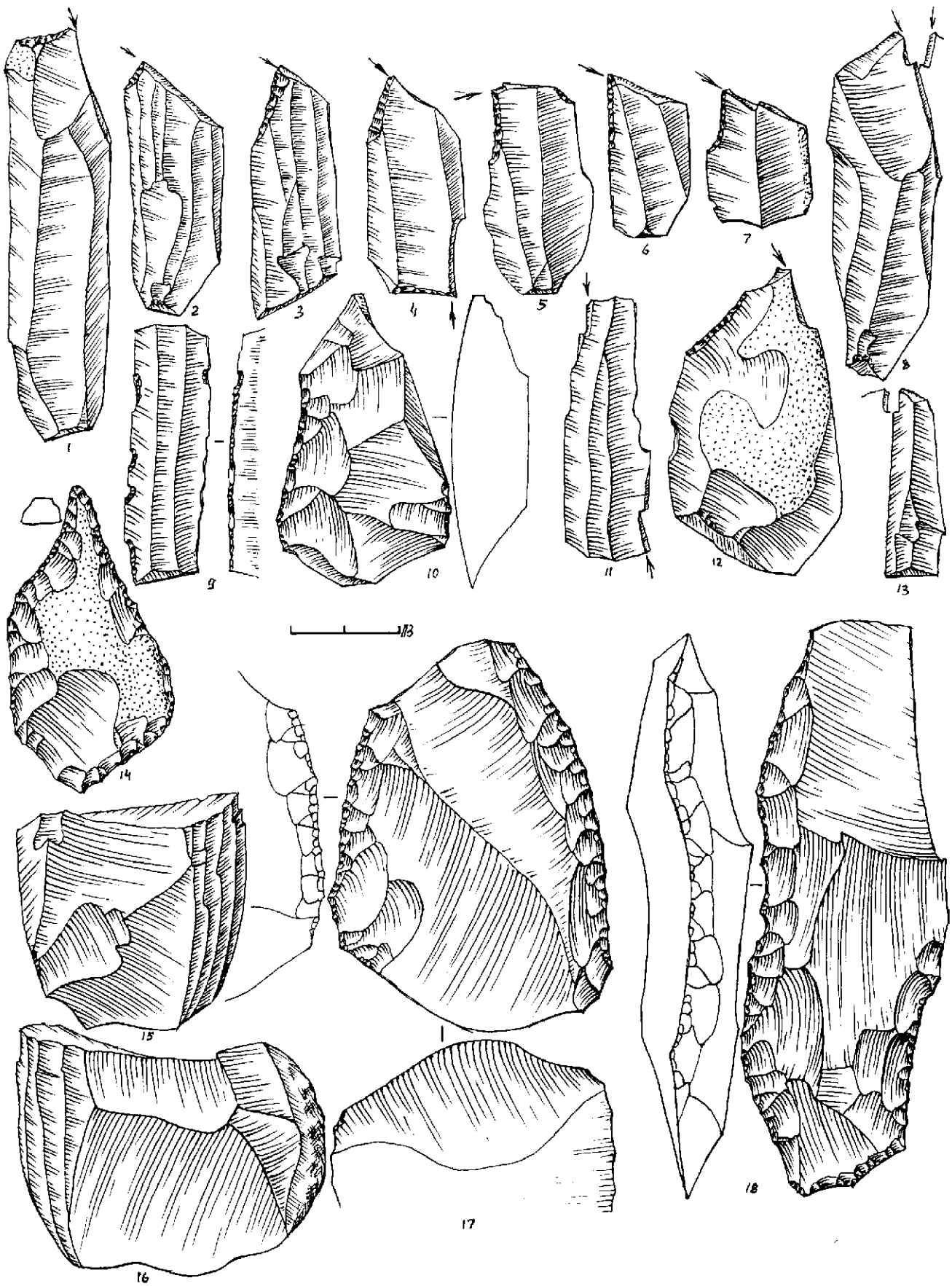

Рис. 78. Максимоніс 4. Крем'яний інвентар, за [Римантене, 1971, с. 118-123].

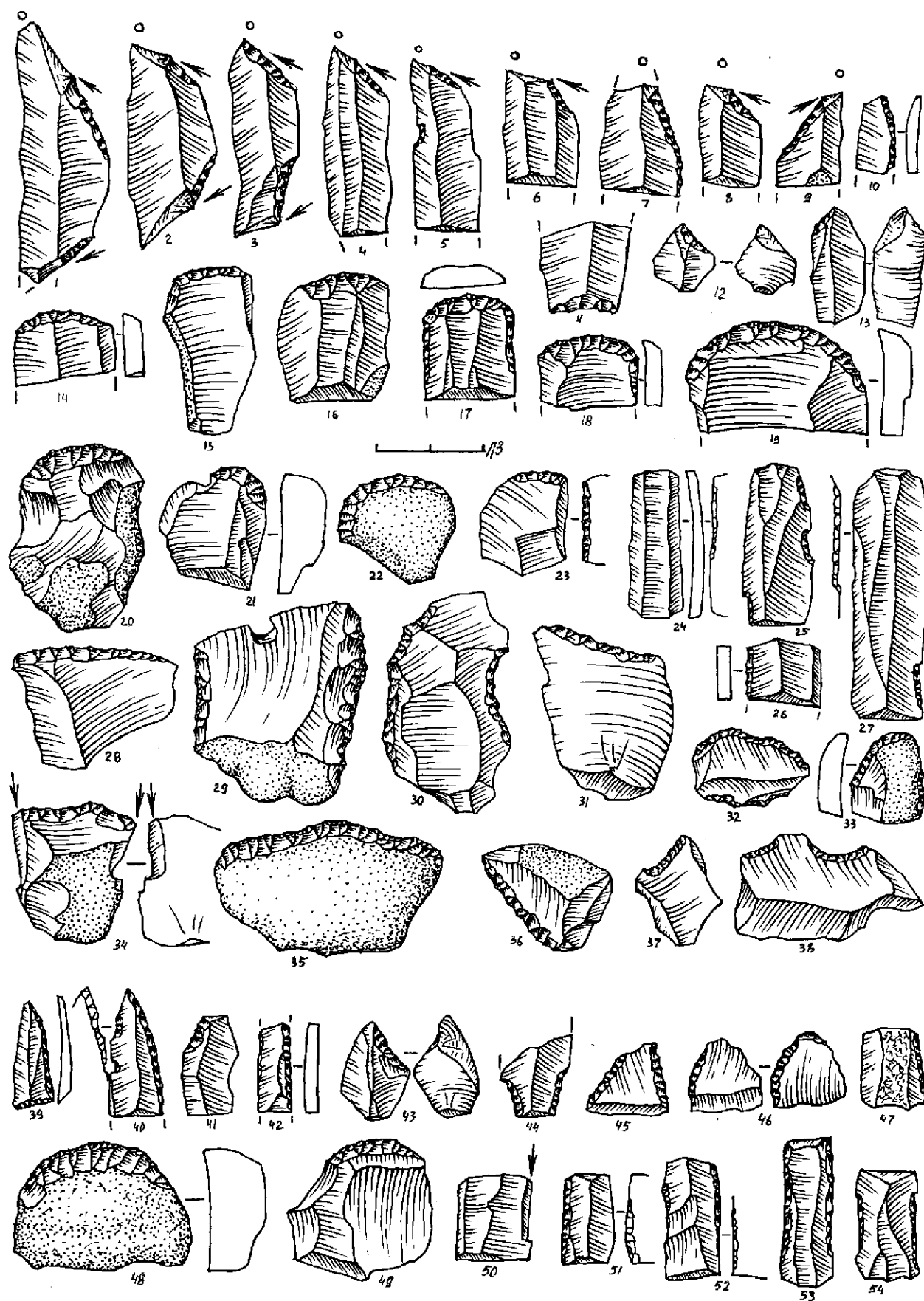

Рис. 79. Крем'яний інвентар стоянок Красновка ІБ (1-38) та Стара Лутавка (39-54), за [Ксензов, 1988, с. 114-124].

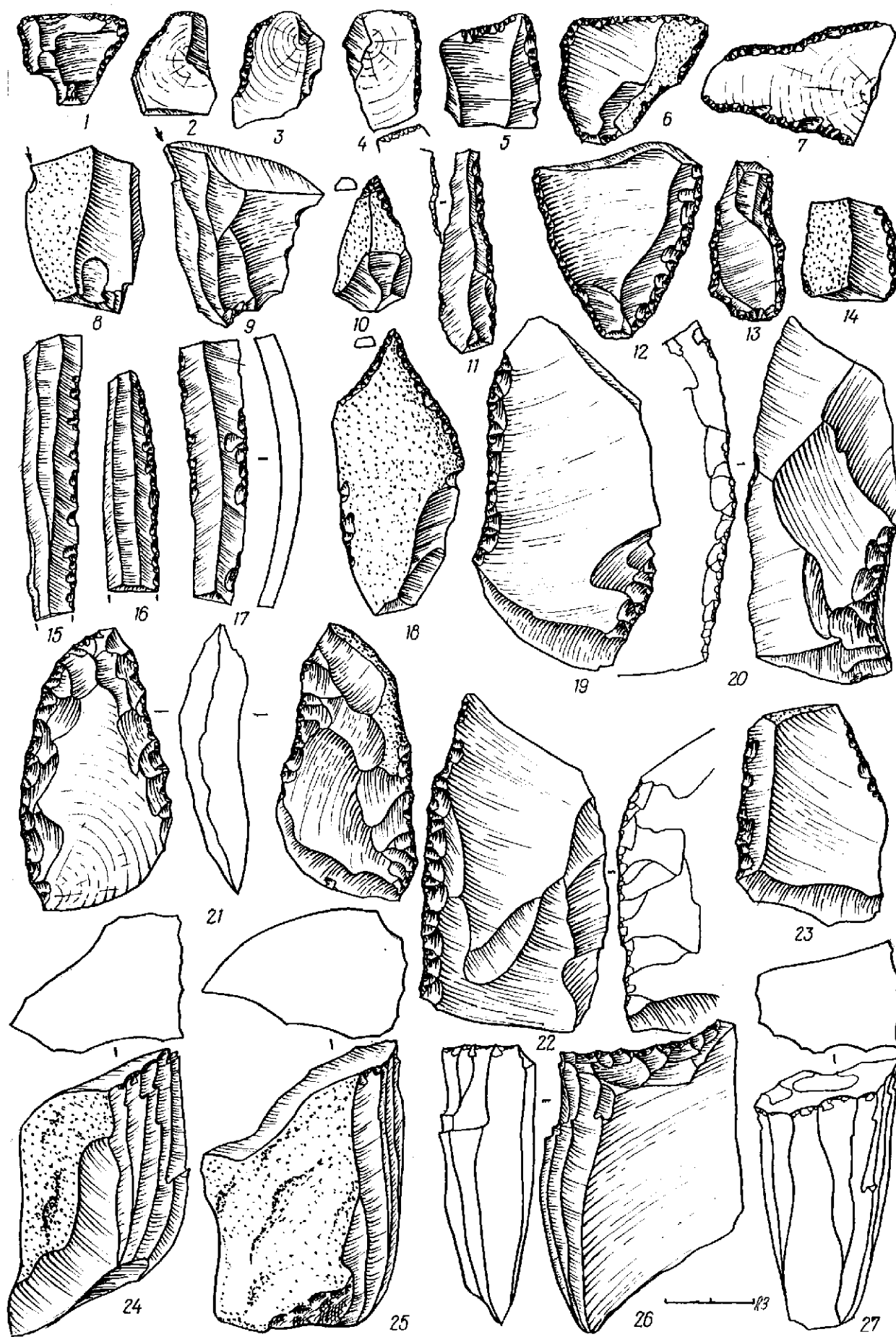

Рис. 80. Сенчиці 5а. Крем'яний інвентар, за [Залізник, 1991, с. 36].

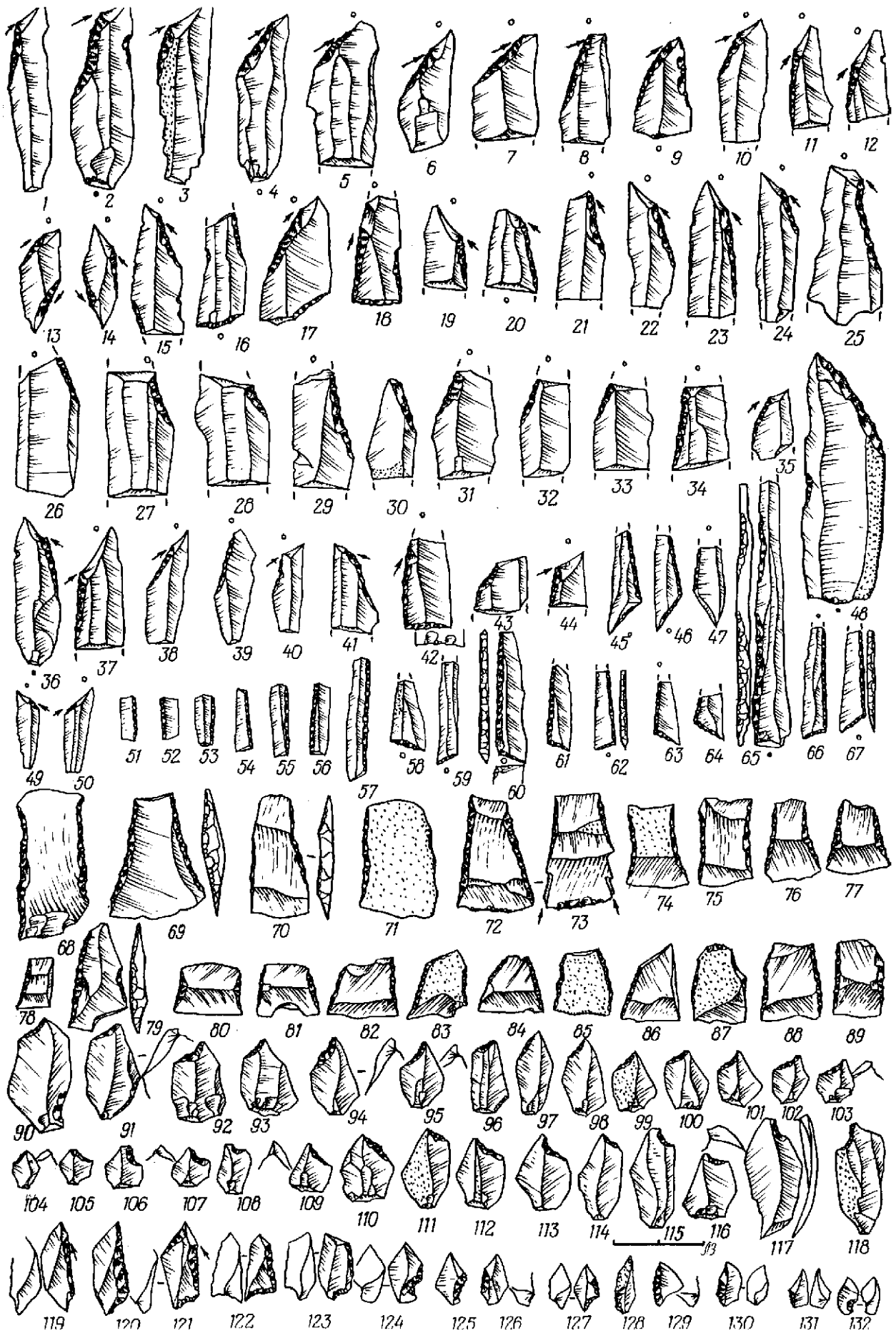

Рис. 81. Сенчиці 5а. Мікроліти, за [Зализняк, 1991, с. 37].

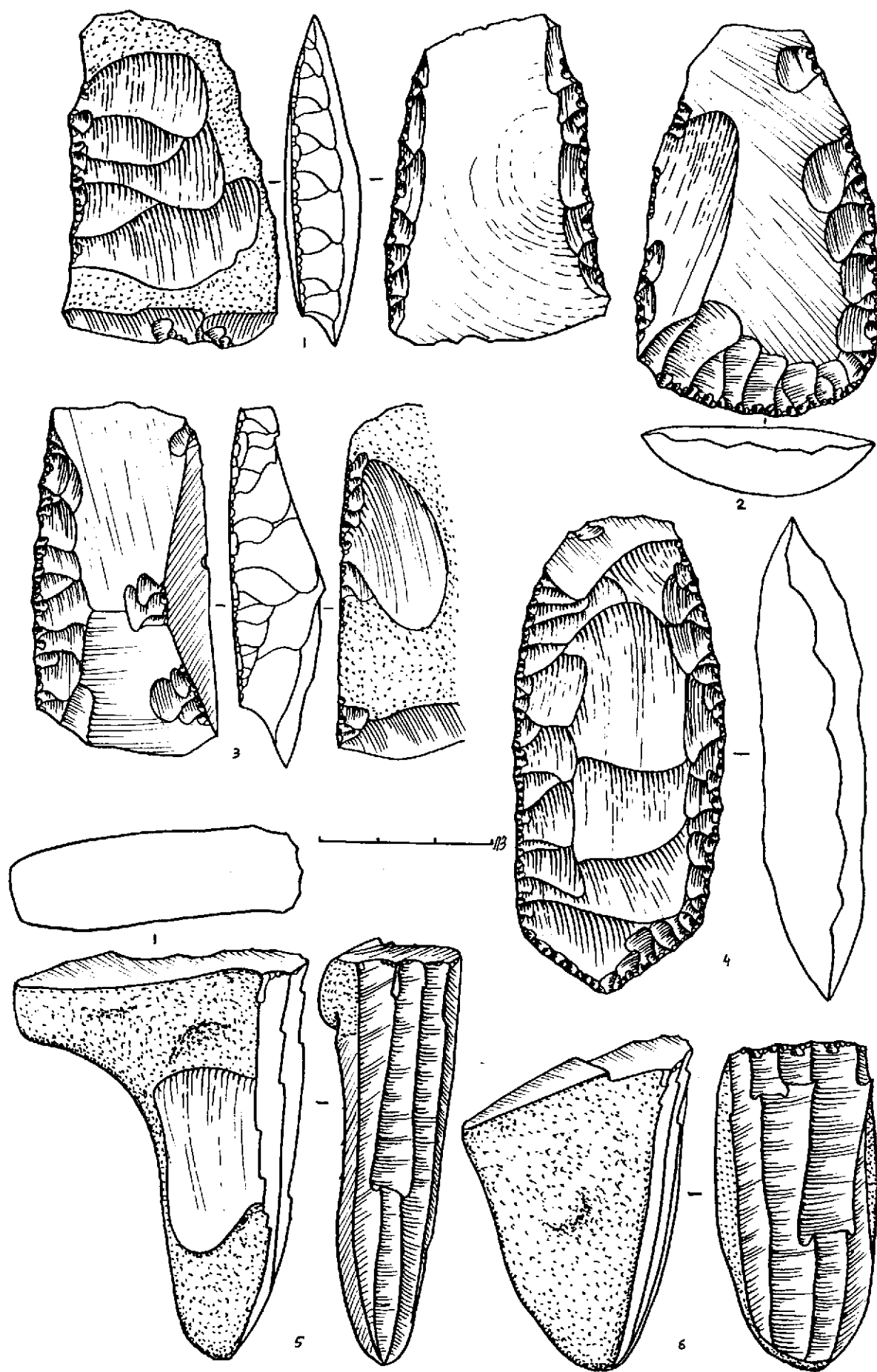

Рис. 82. Сенчиці 5д. Крем'яний інвентар, за [Zaliznyak, 1997, с. 39].

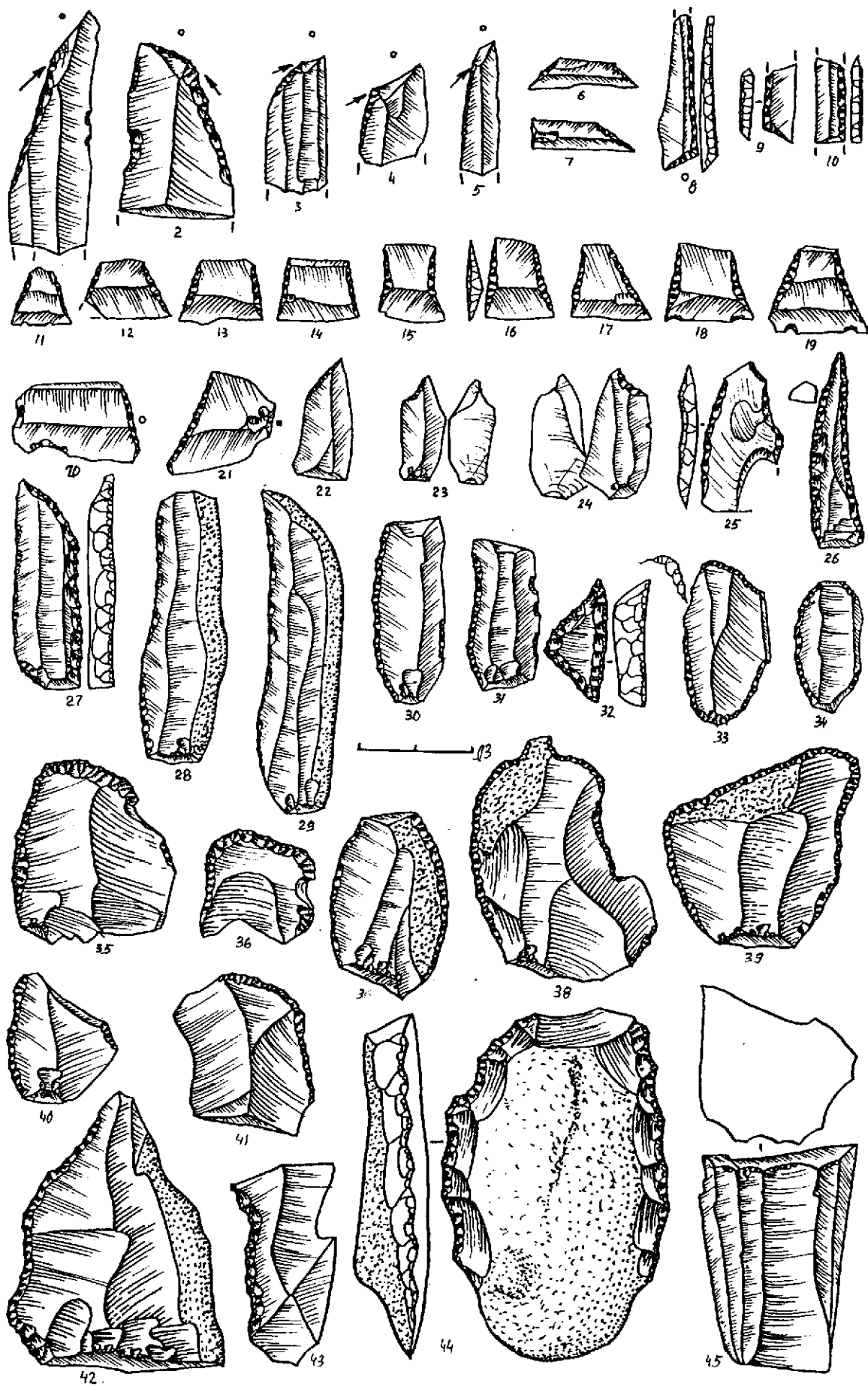

Рис. 83. Сенчиці 5д. Крем'яний інвентар, за [Zaliznyak, 1997, с. 40].

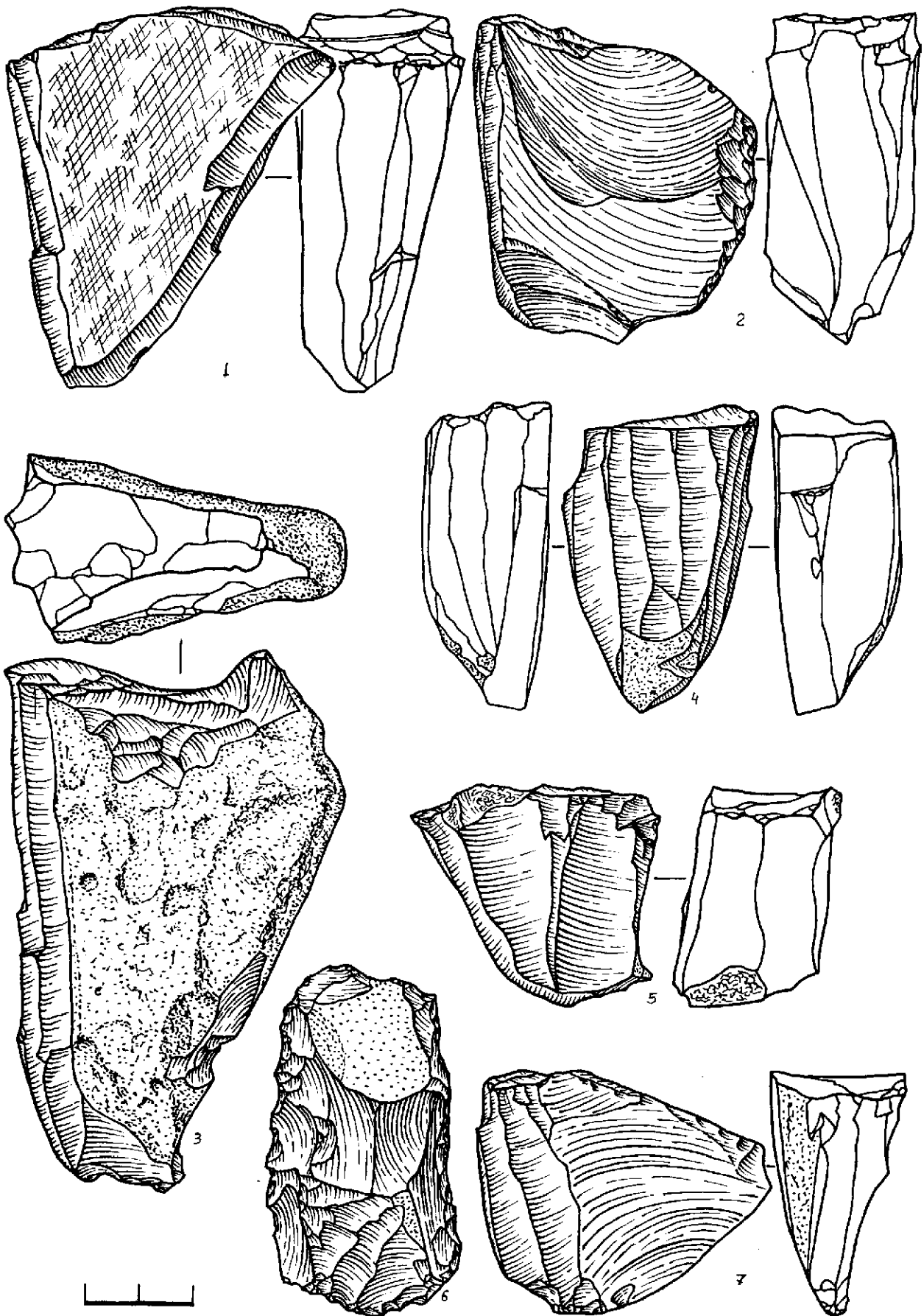

Рис. 84. Сенчиці 5в. Крем'яний інвентар, за Л.Л.Залізнякам.

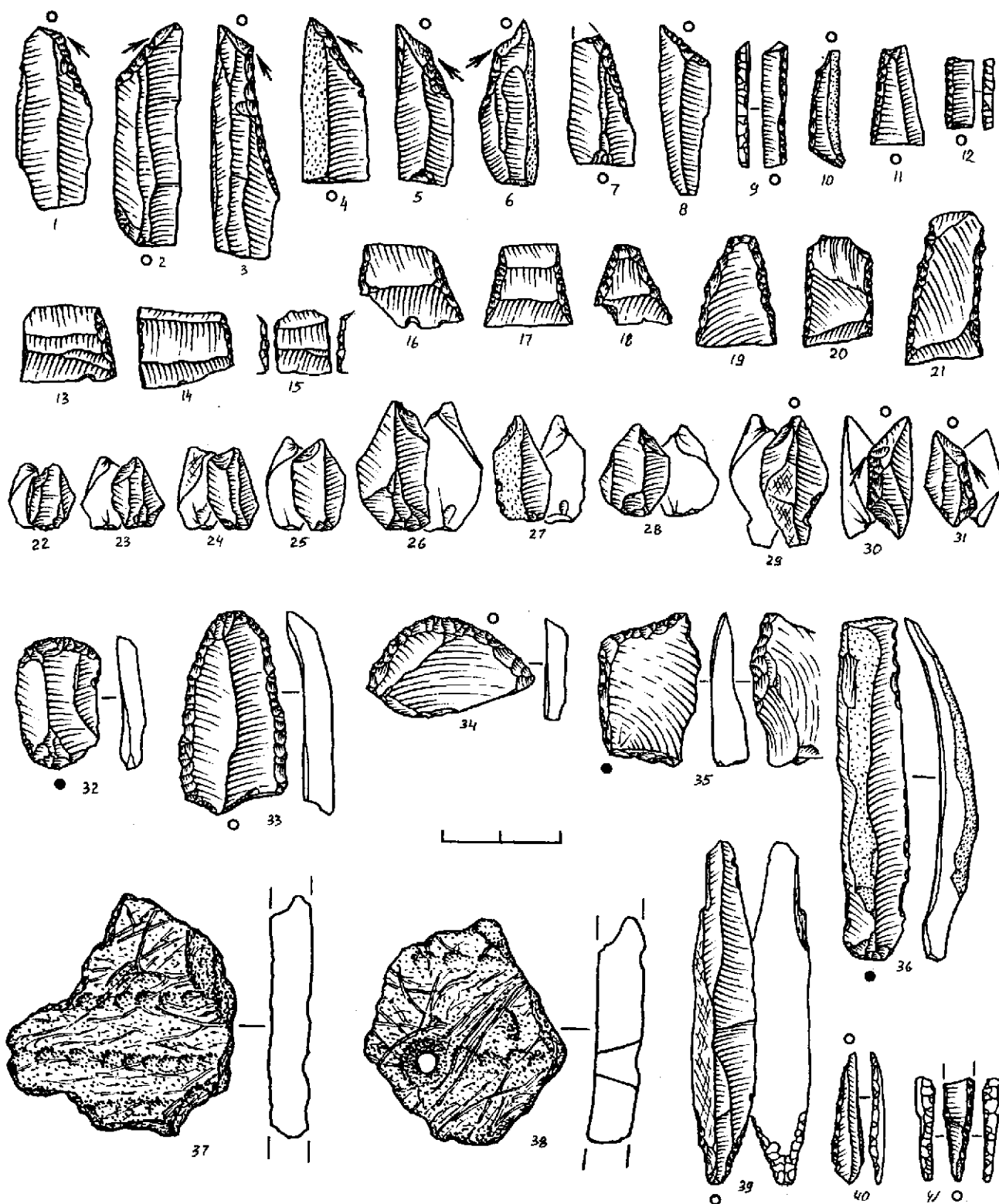

Рис. 85. Сенчиці 5в. Крем'яний інвентар, за Л.Л.Залізняком.

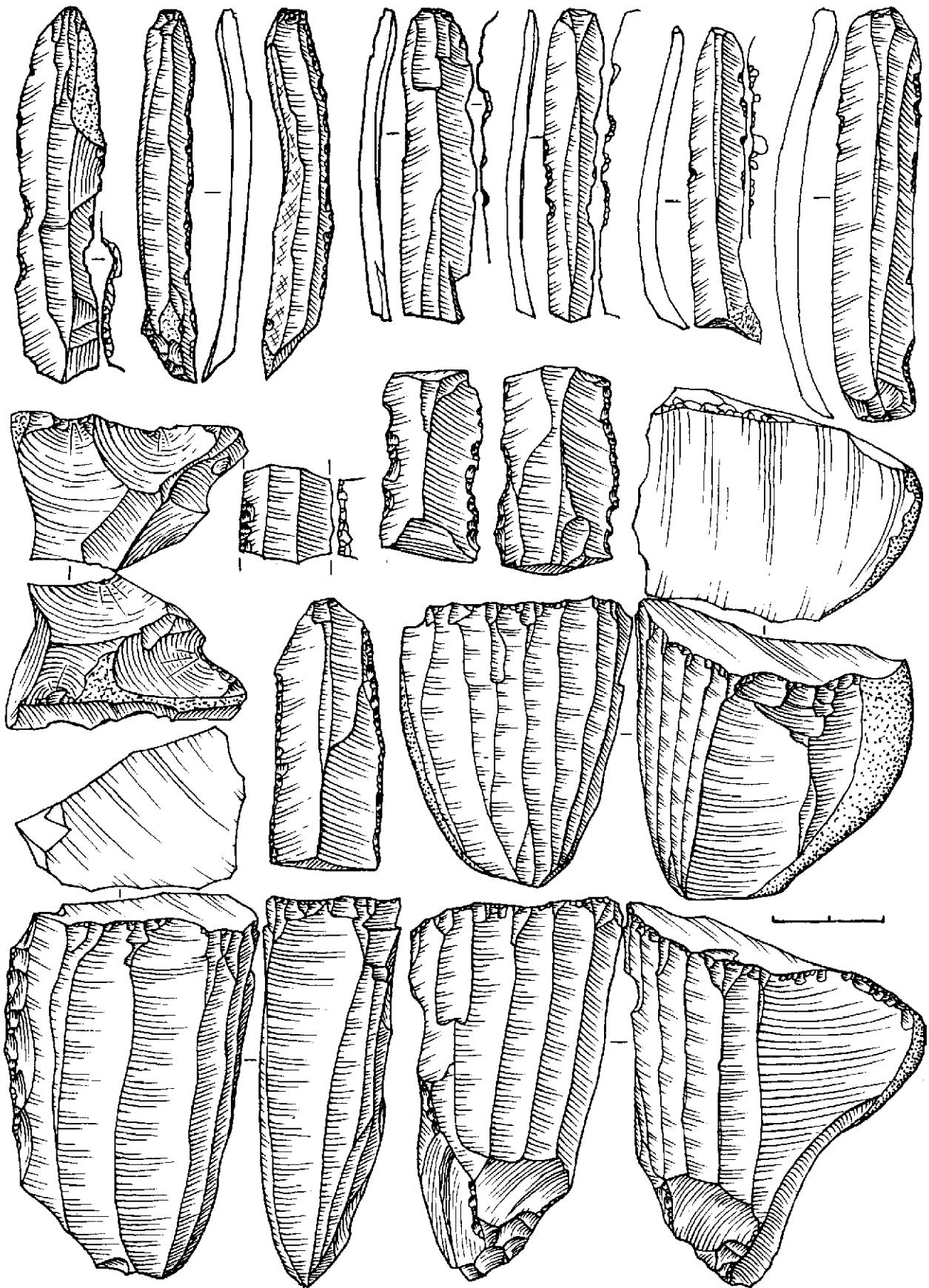

Рис. 86. Новосілки. Крем'яний інвентар, за Г.В.Охріменком та Л.Л.Залізнякам.

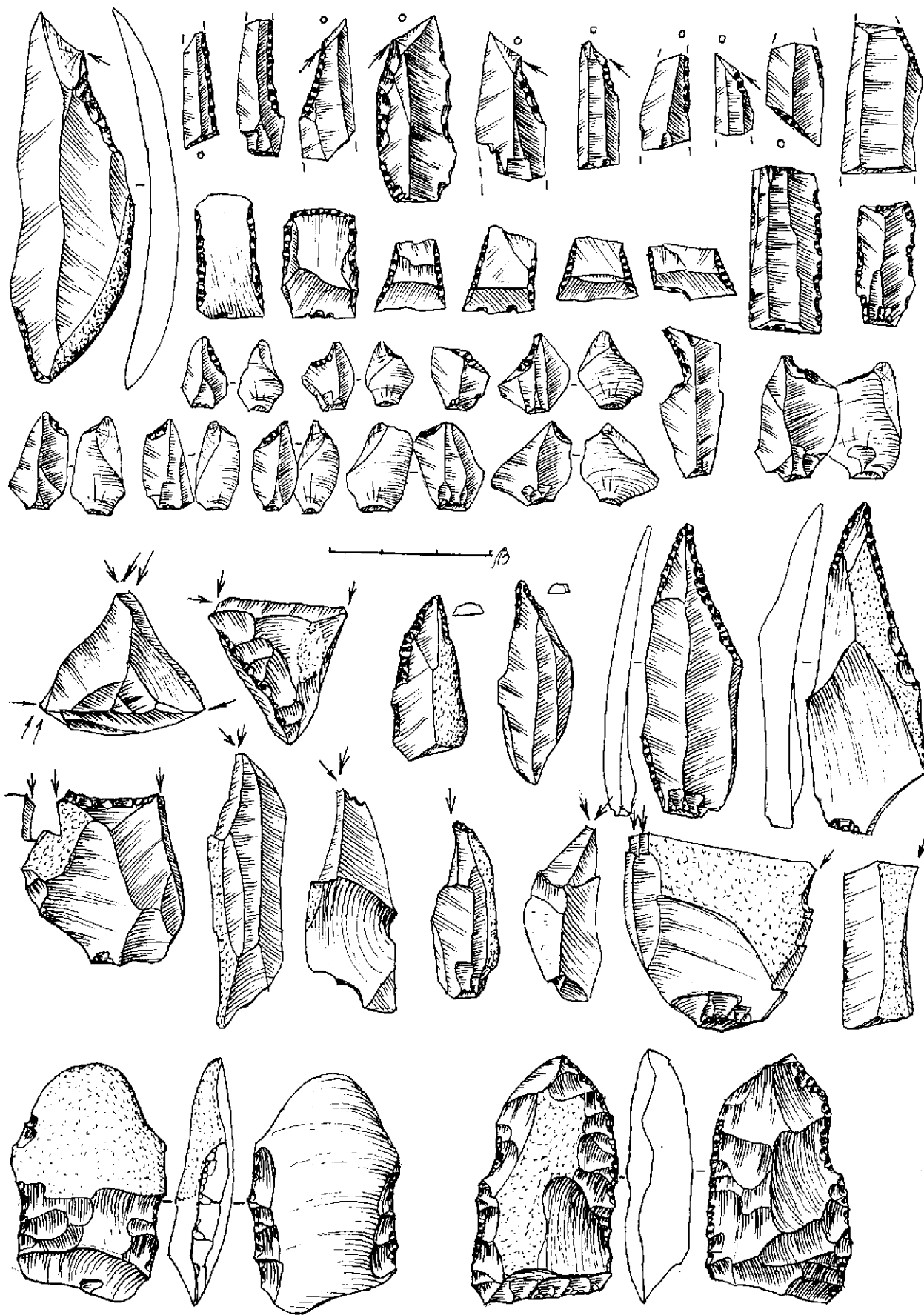

Рис. 87. Новосілки. Крем'яний інвентар, за Г.В.Охріменком та Л.Л.Залізняком.

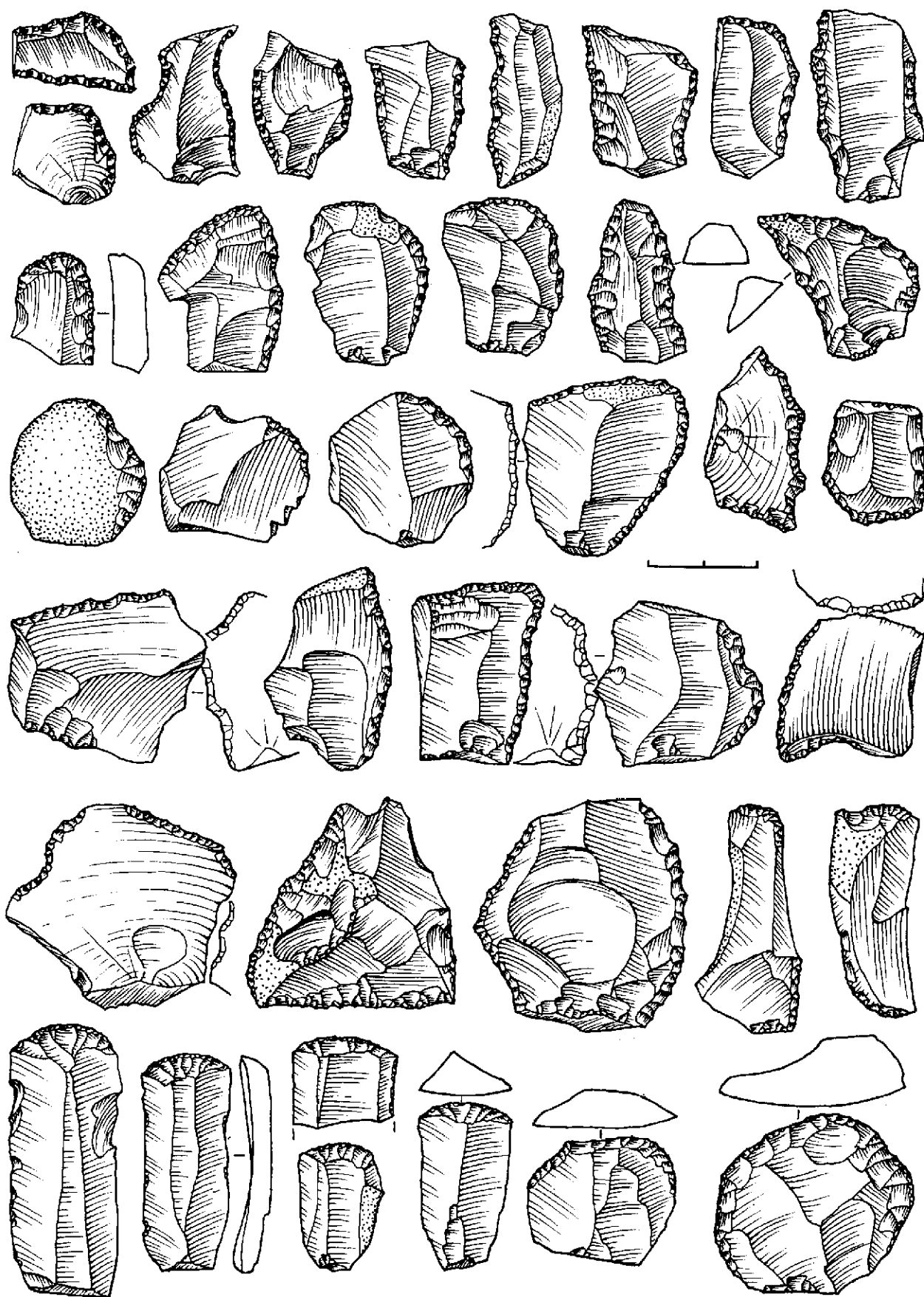

Рис. 88. Новосілки. Скребачки, за Г.В.Охріменком та Л.Л.Залізняком.

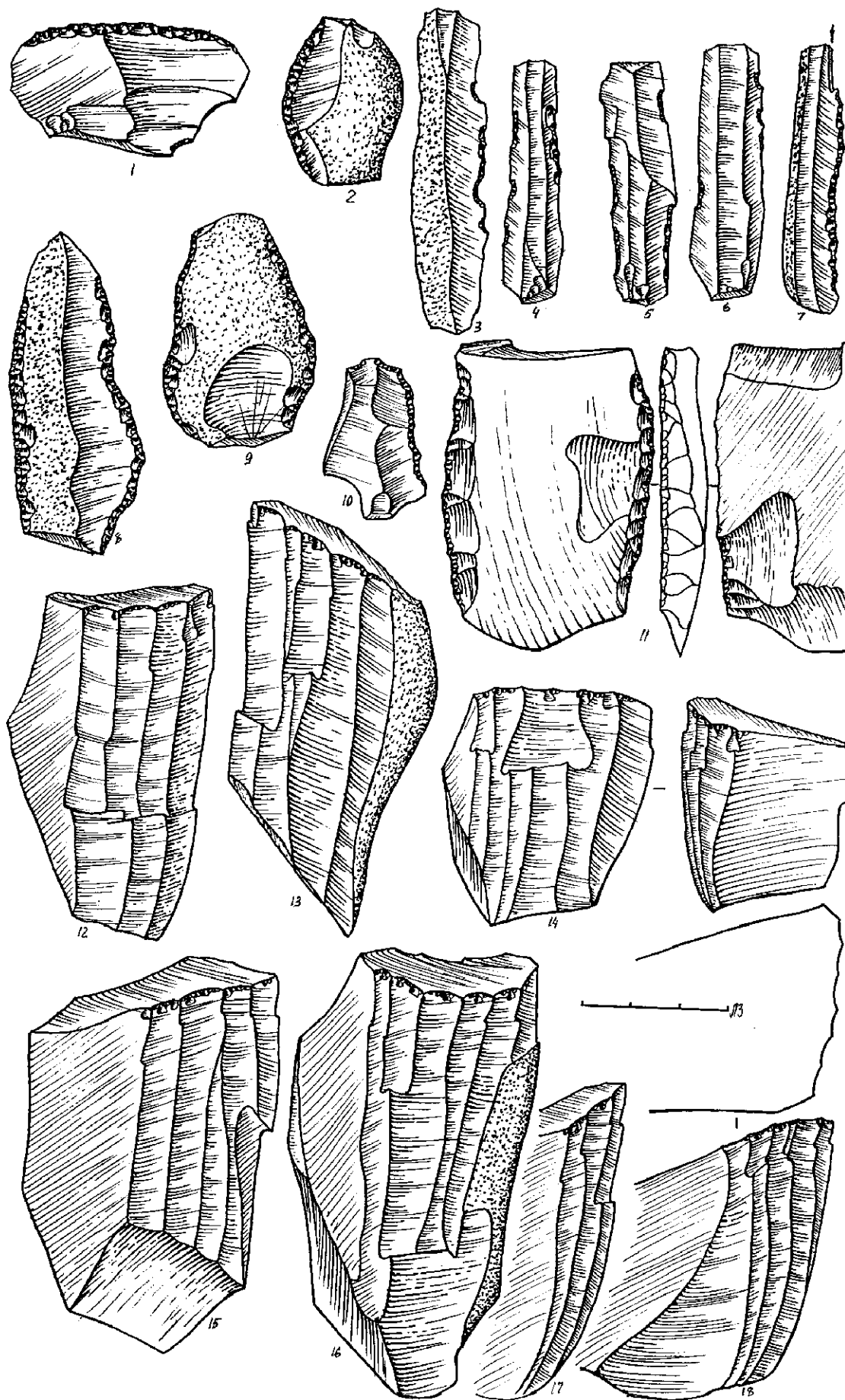

Рис. 89. Переволока 2. Крем'яний інвентар, за [Zaliznyak, 1997, с. 35].

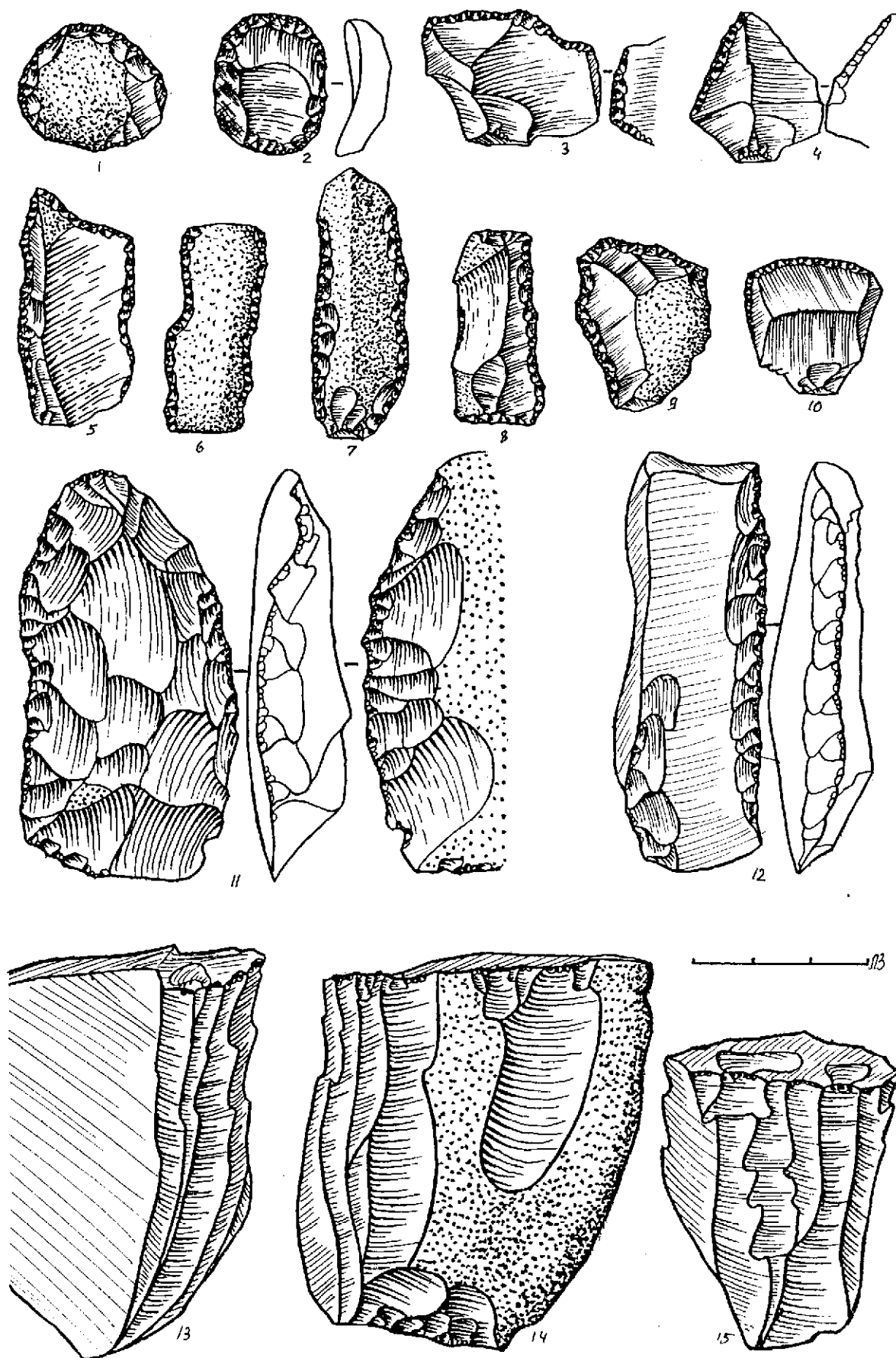

Рис. 90. Переволока 2. Крем'яний інвентар, за [Zaliznyak, 1997, с. 36].

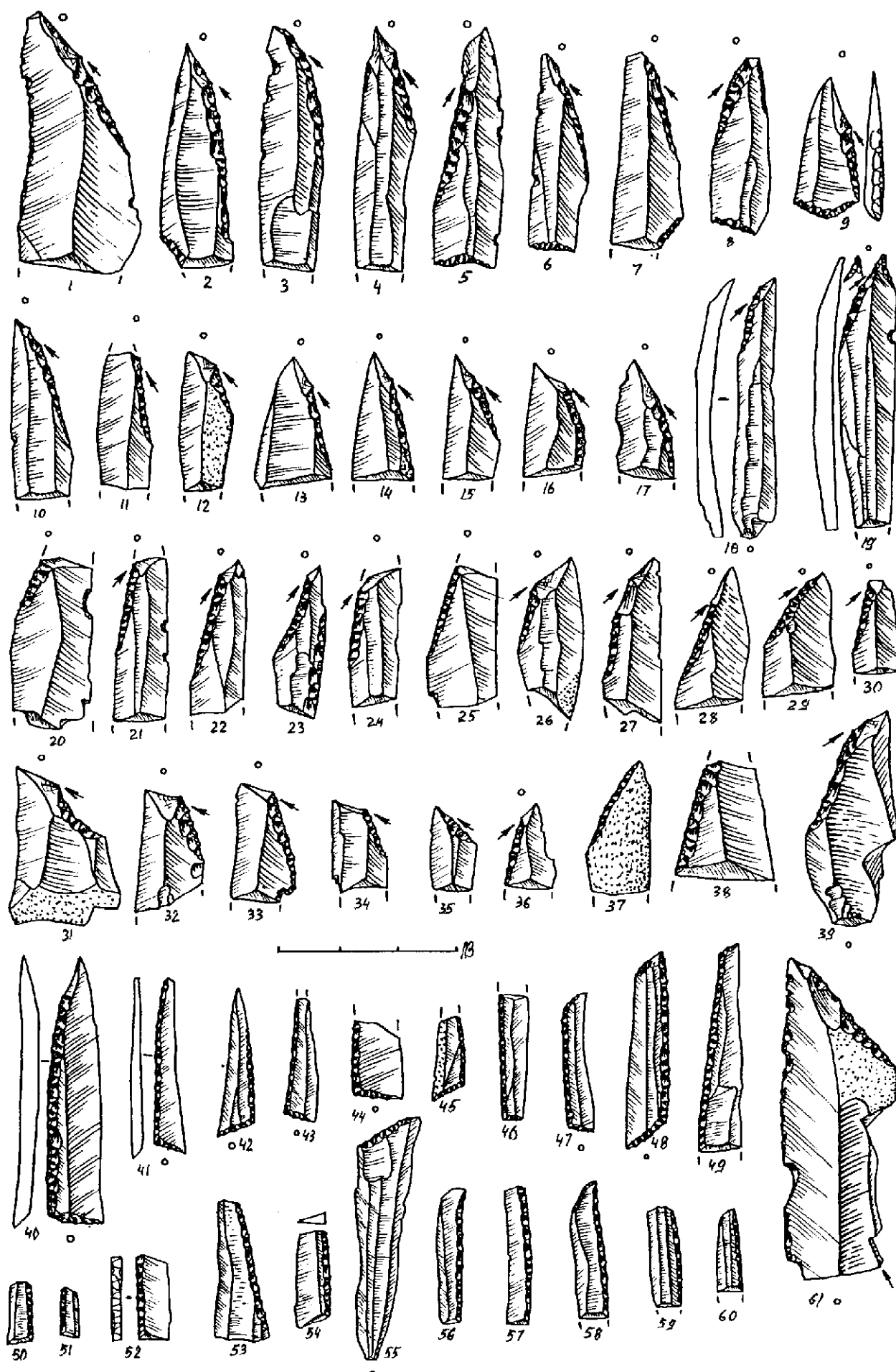

Рис. 91. Переволока 2. Крем'яний інвентар, за [Zaliznyak, 1997, с. 37].

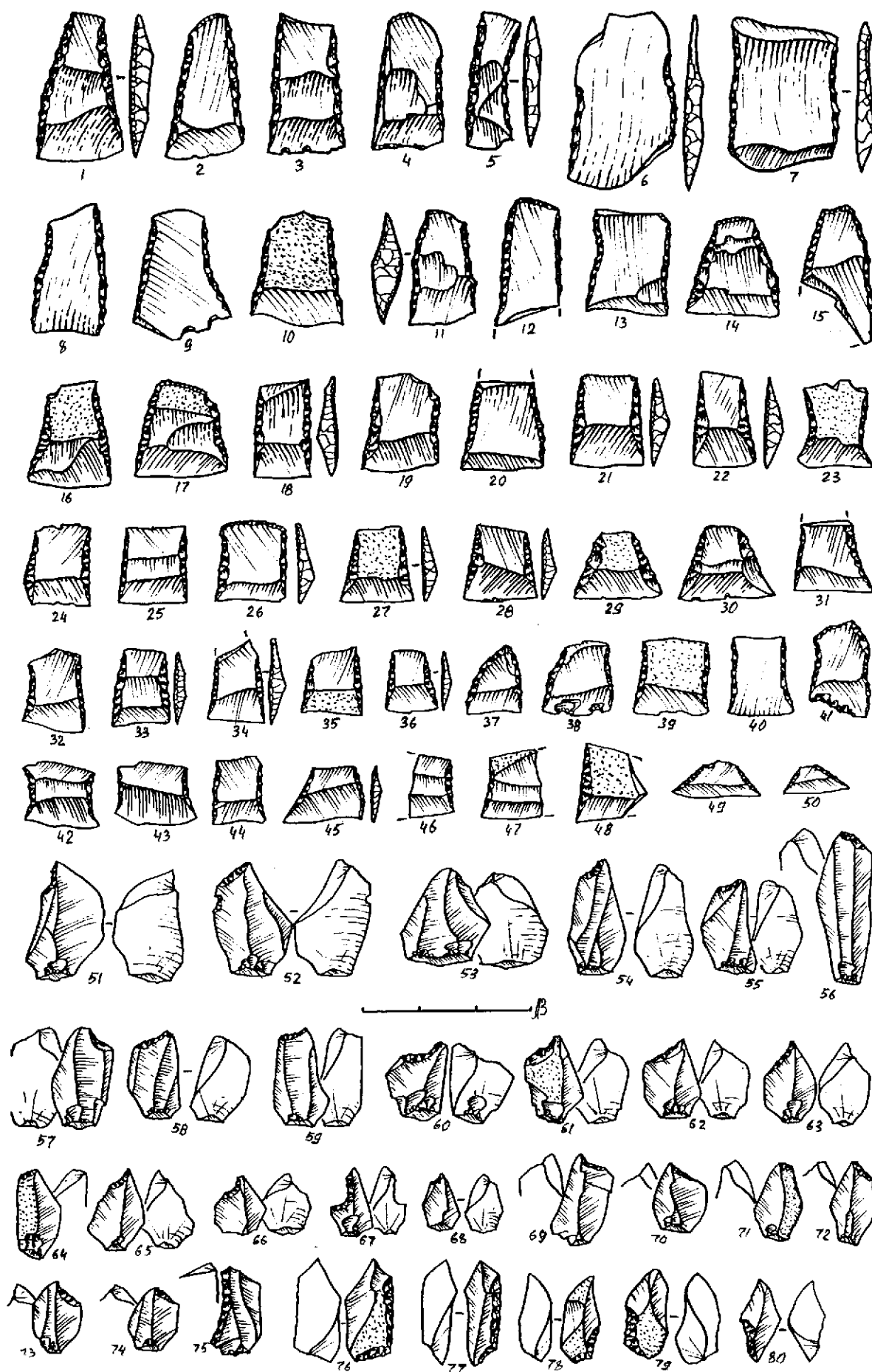

Рис. 92. Переволока 2. Крем'яний інвентар, за [Zaliznyak, 1997, с. 38].

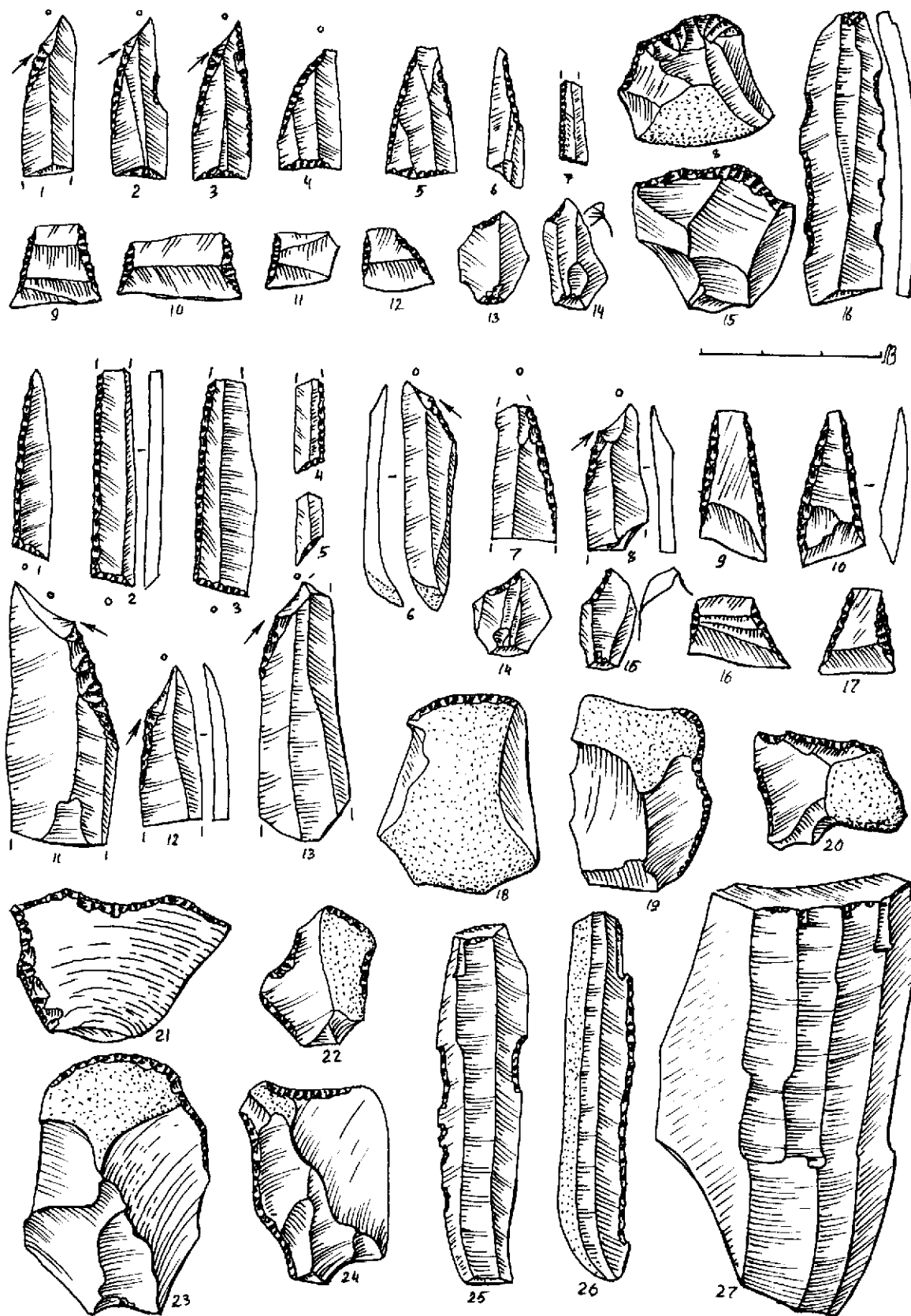

Рис. 93. Крем'яний інвентар стоянки Кам'яниця I (1-16), за Л.Г.Мацкевим, та Журовичі (17-43), за В.М.Коноплею.

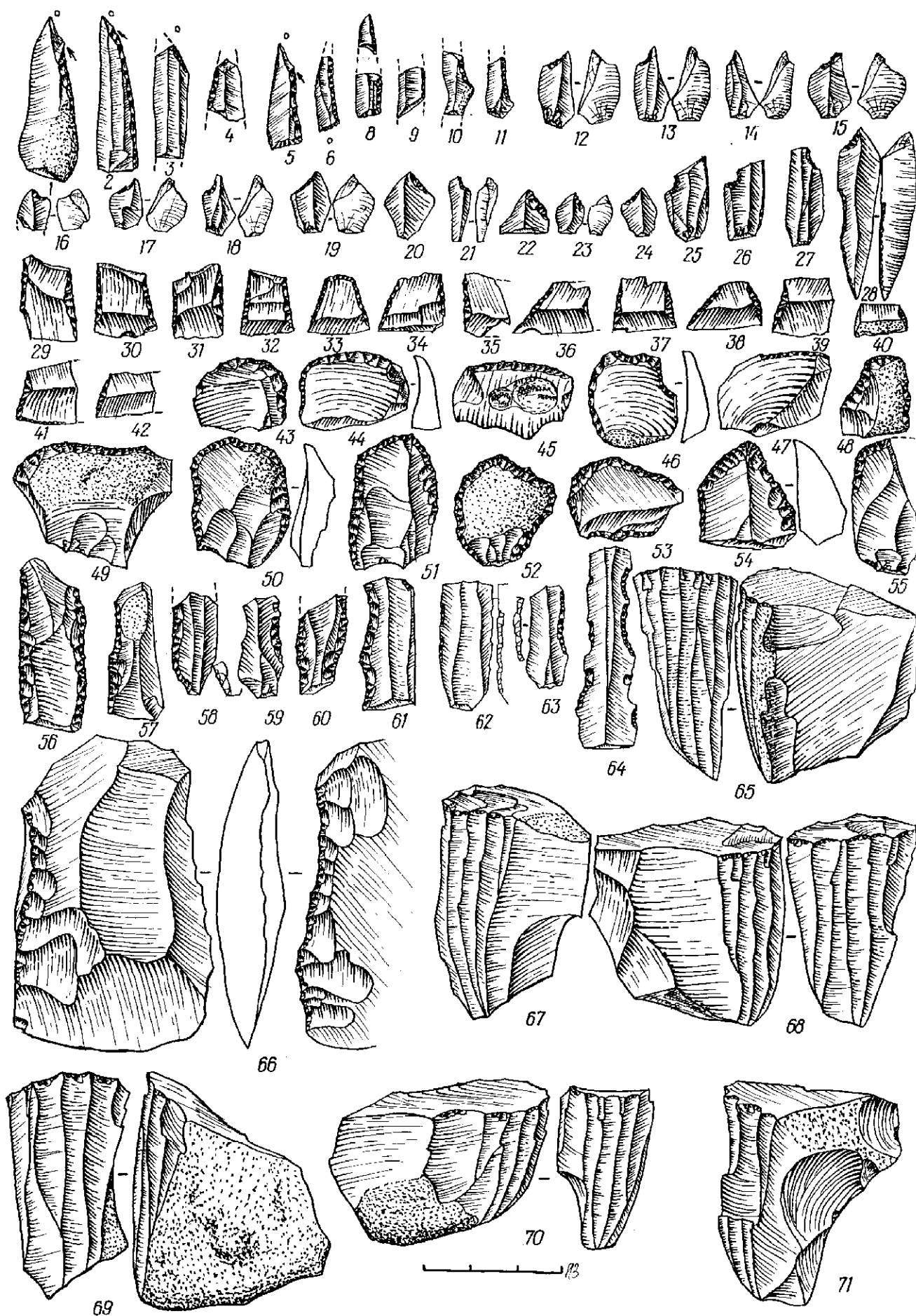

Рис. 94. Непірець. Крем'яний інвентар, за [Залізняк, 1991, с. 35].

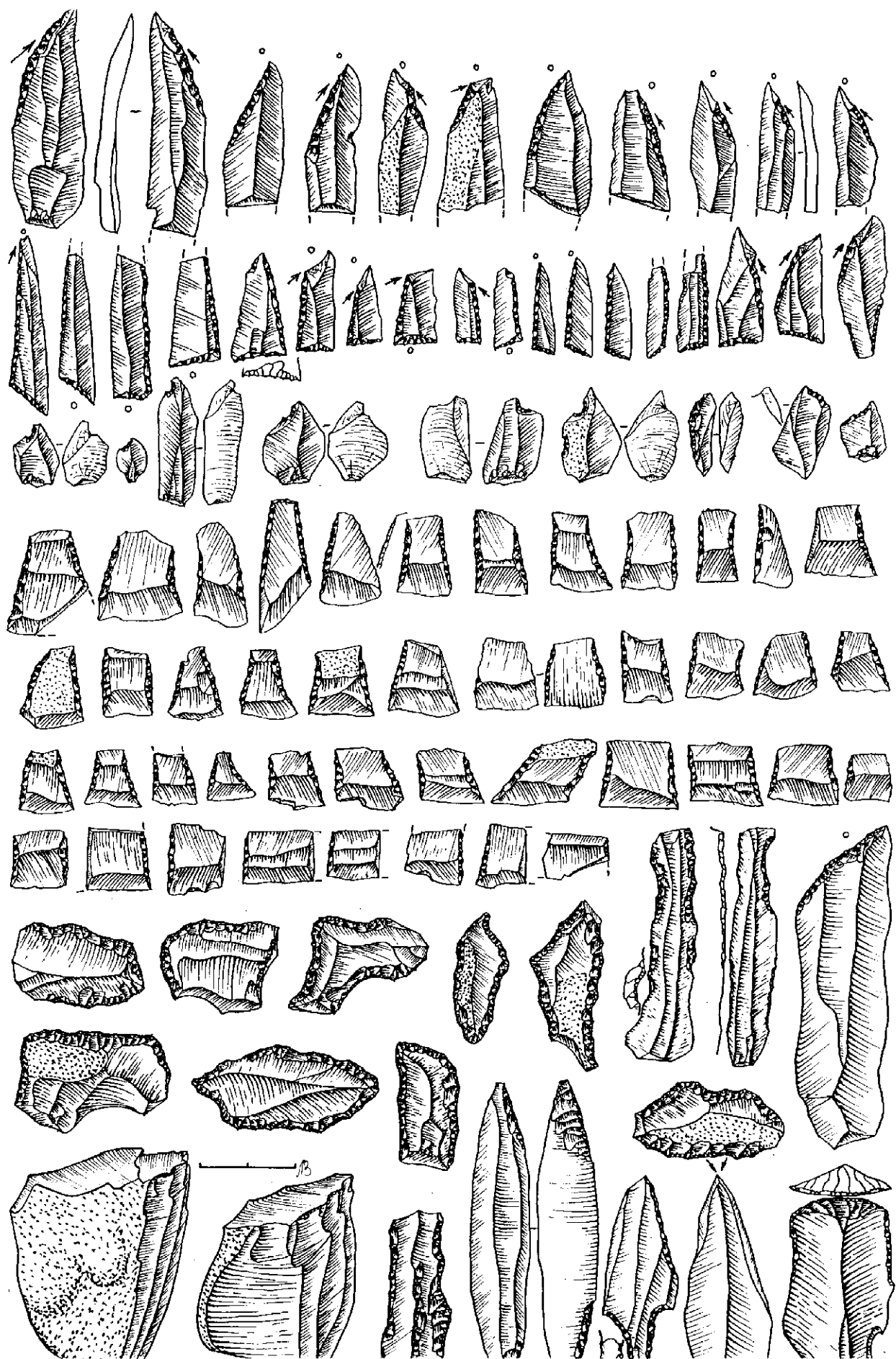

Рис. 95. Рудня I. Крем'яний інвентар, за Л.Л.Залізняка.

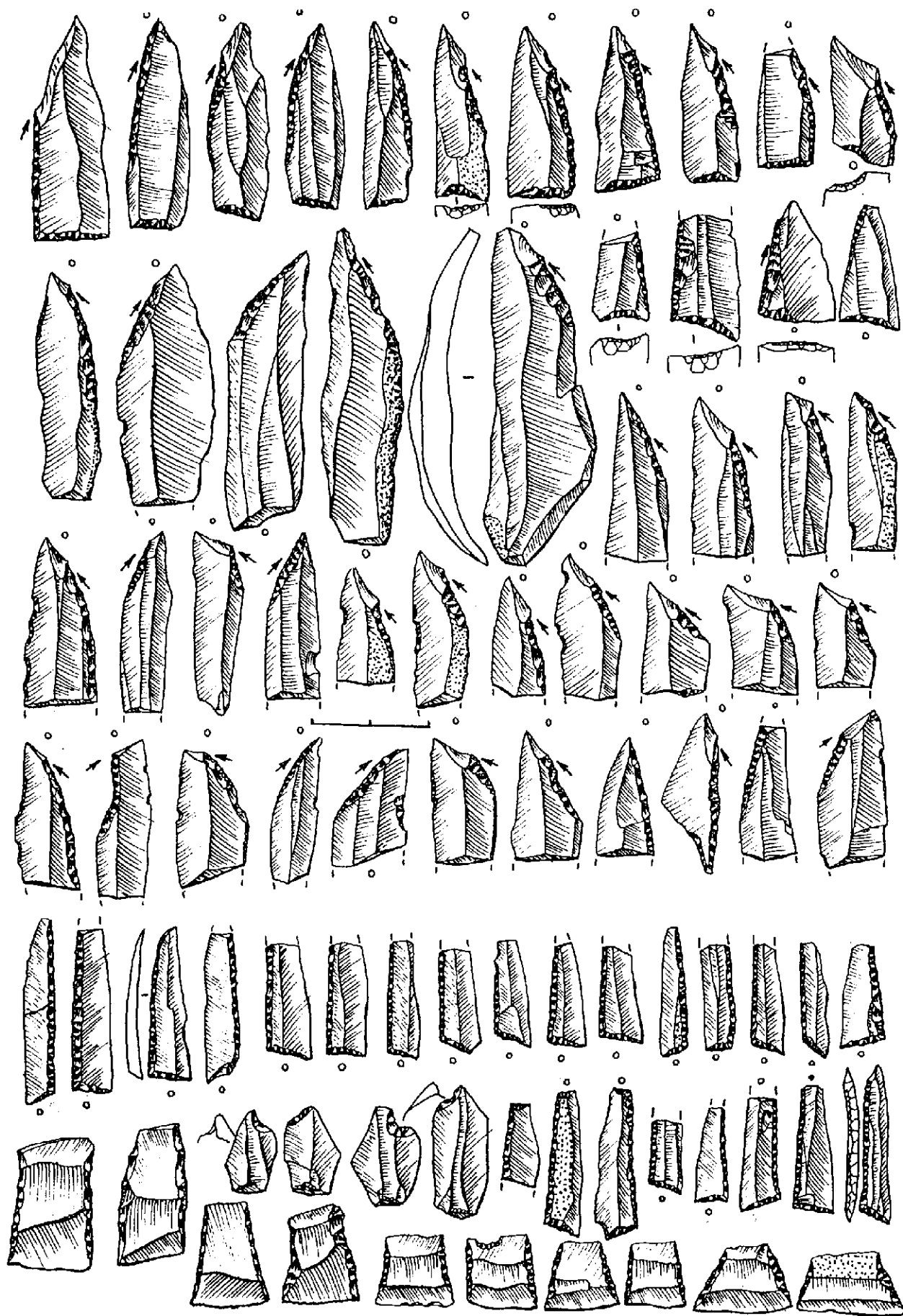

Рис. 96. Рудня 1. Крем'яний інвентар, за Л.Л.Залізняка.

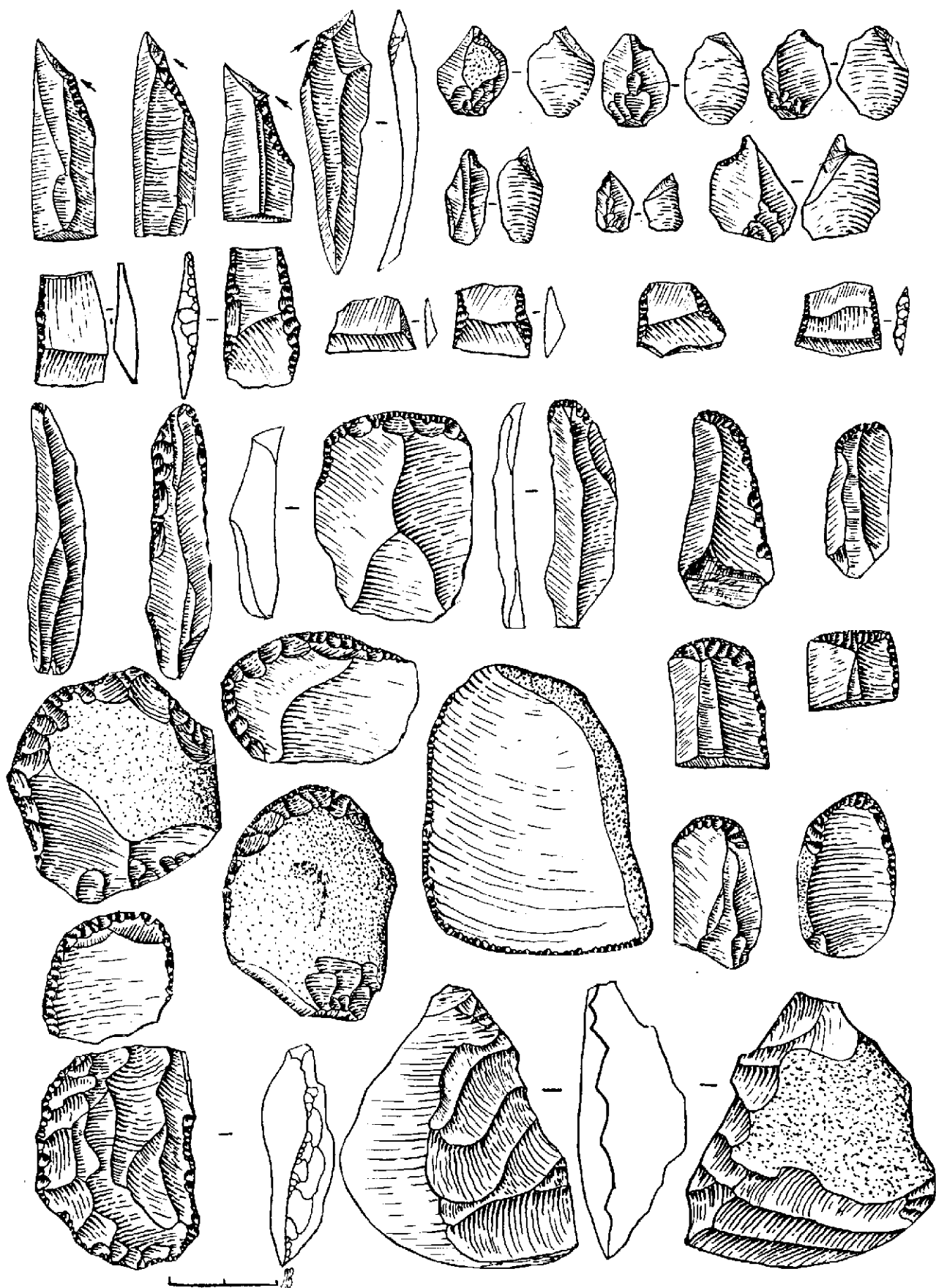

Рис. 97. Дніпровська водогінна станція (ДВС). Крем'яний інвентар, за Д.Я.Телегіним та Л.Л.Залізнякам.

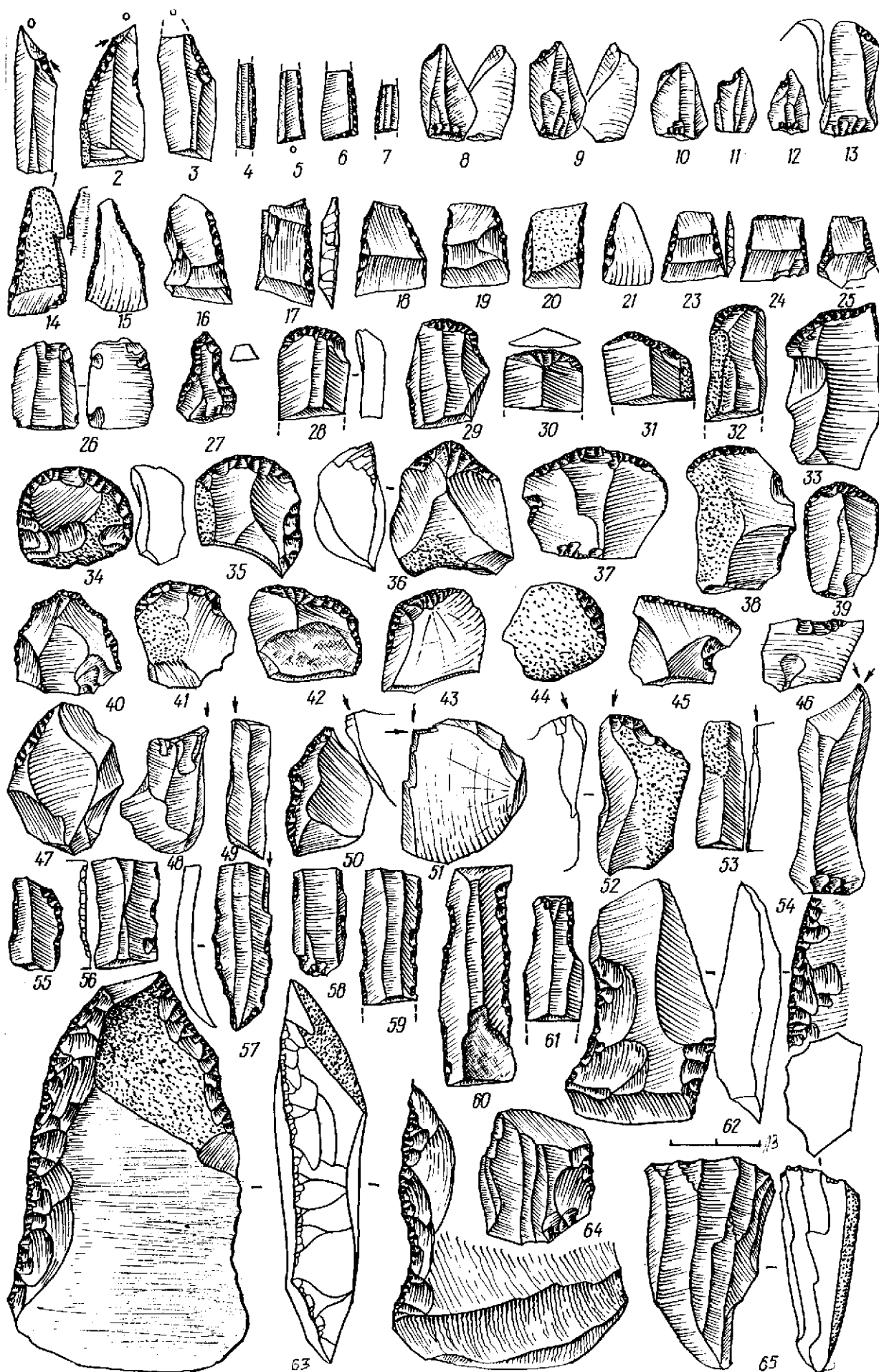

Рис. 98. Смолянково. Крем'яний інвентар, за [Залізник, 1991, с. 34].

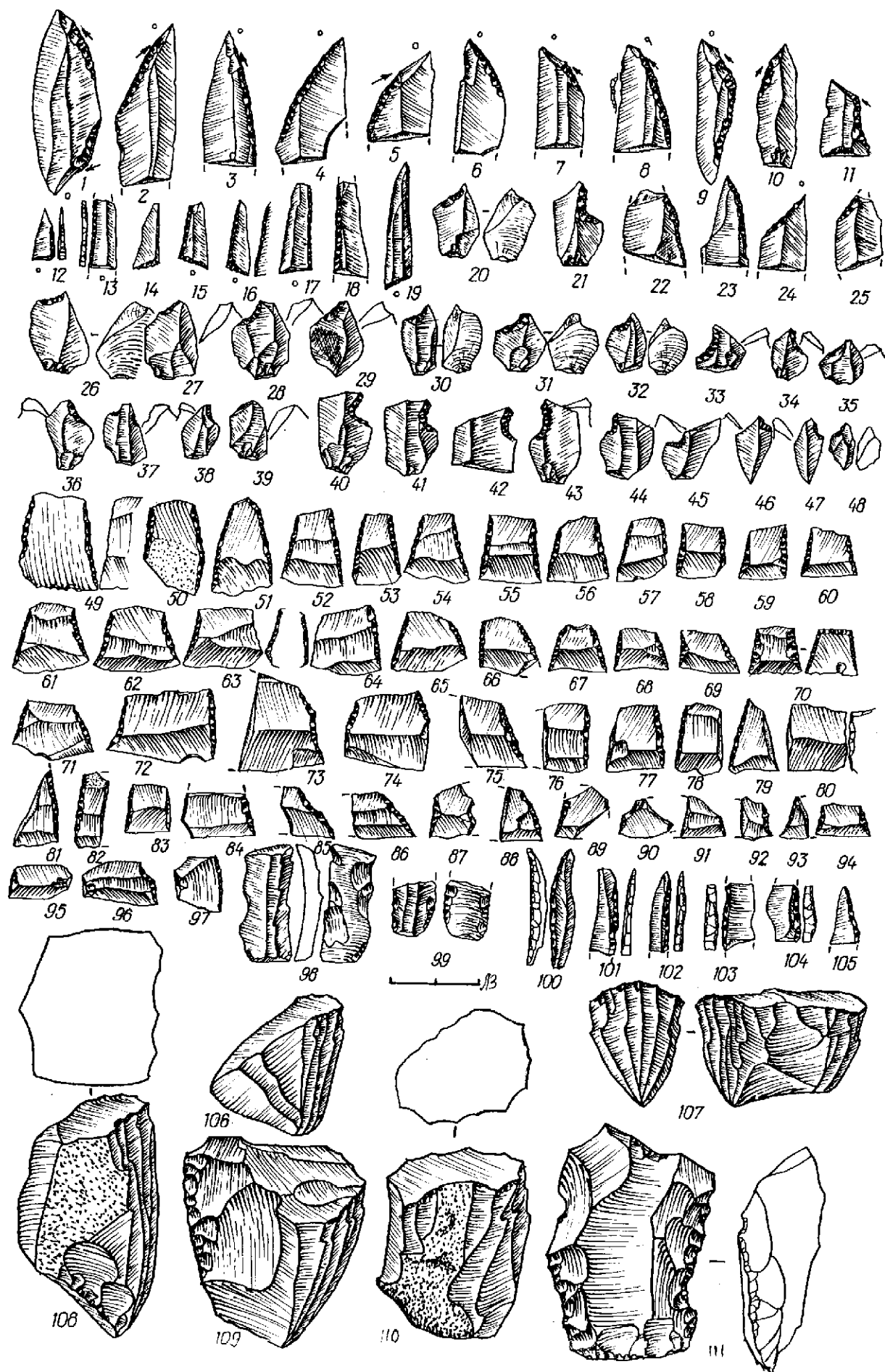

Рис. 99. Протерсб. Крем'яний інвентар, за [Зализняк, 1991, с. 32].

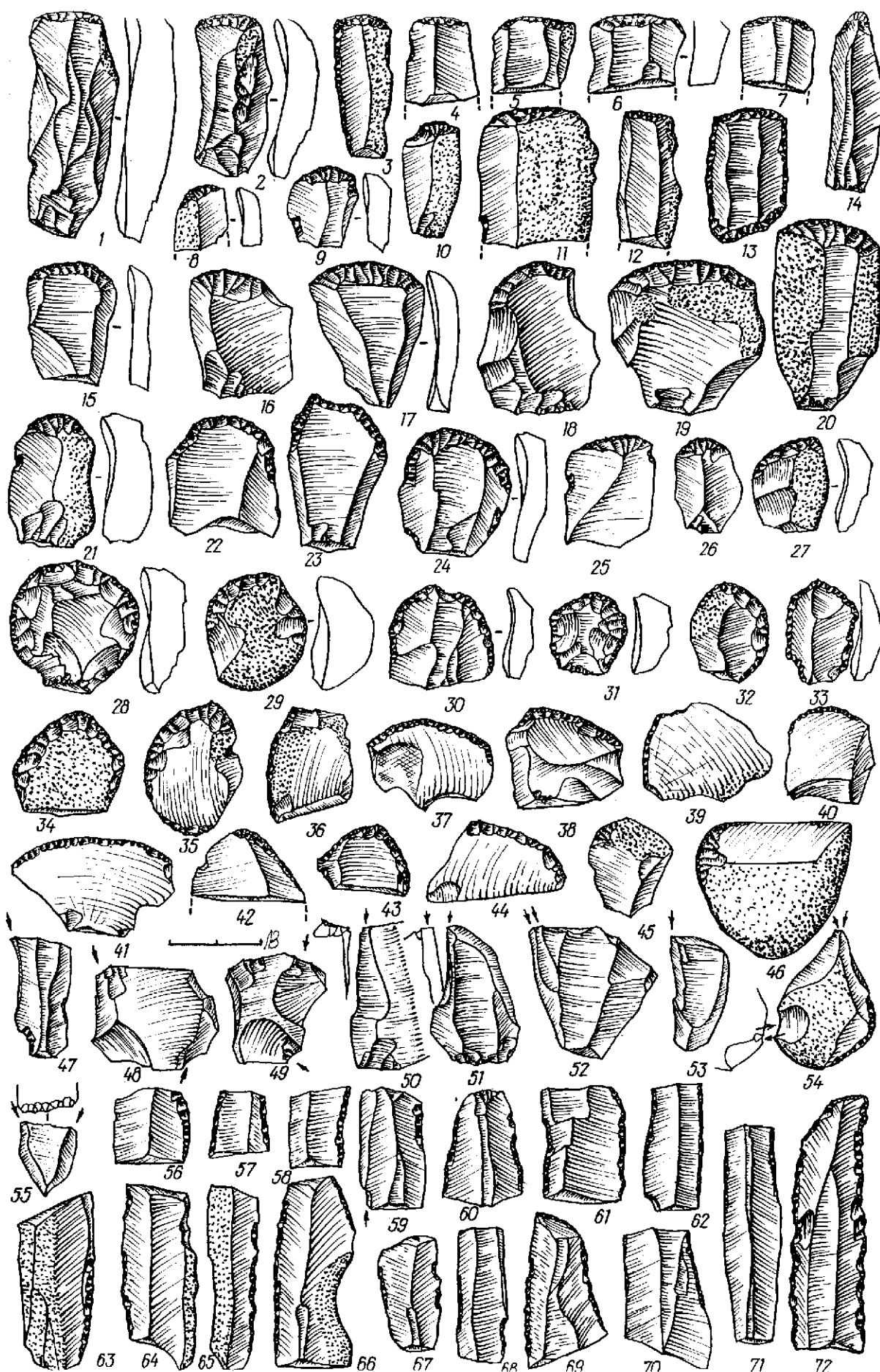

Рис. 100. Протереб. Крем'яний інвентар, за [Залізник, 1991, с. 33].

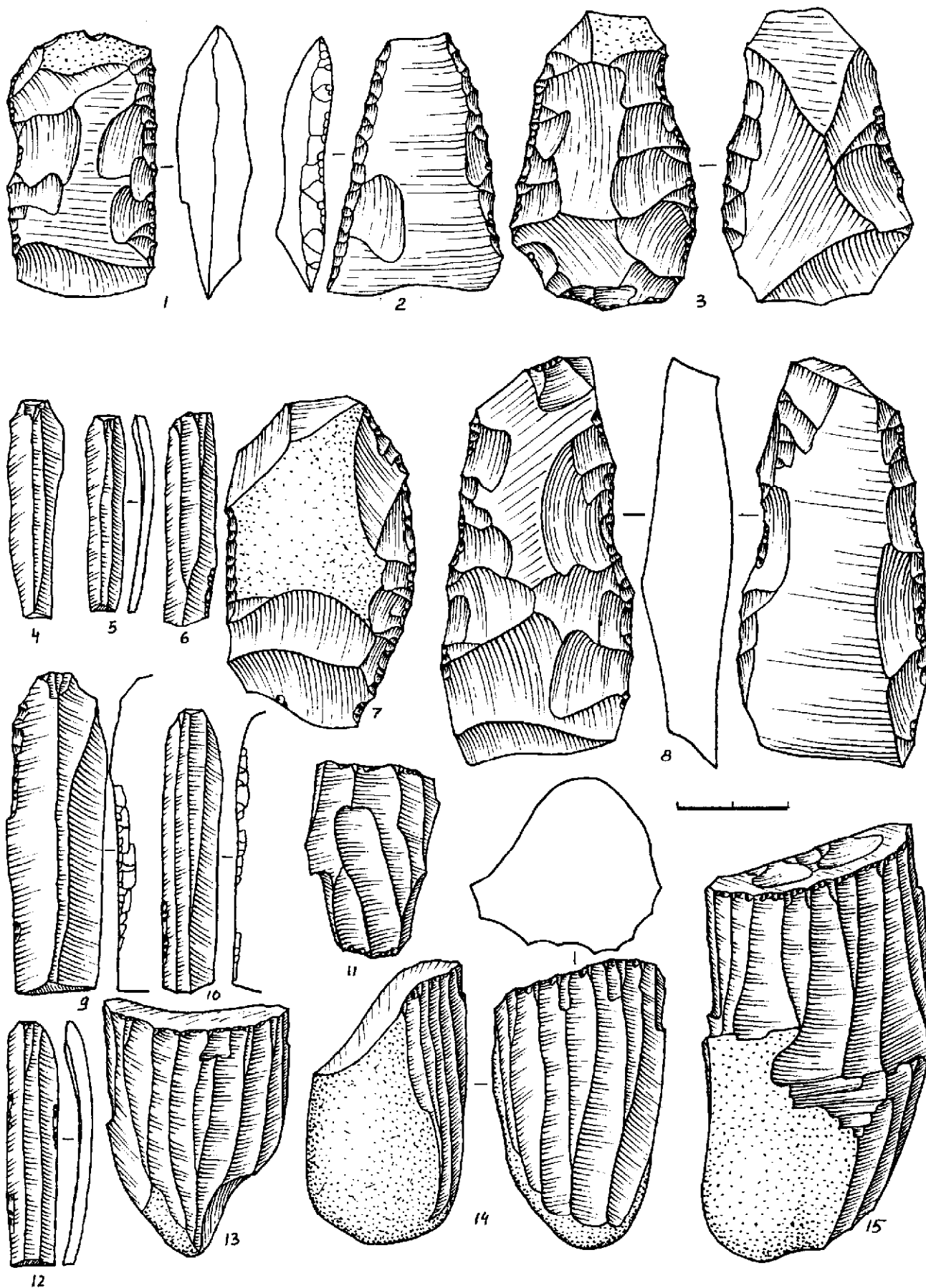

Рис. 101. Белиця II. Крем'яний інвентар, за [Черняускі, 1979, рис. 44].

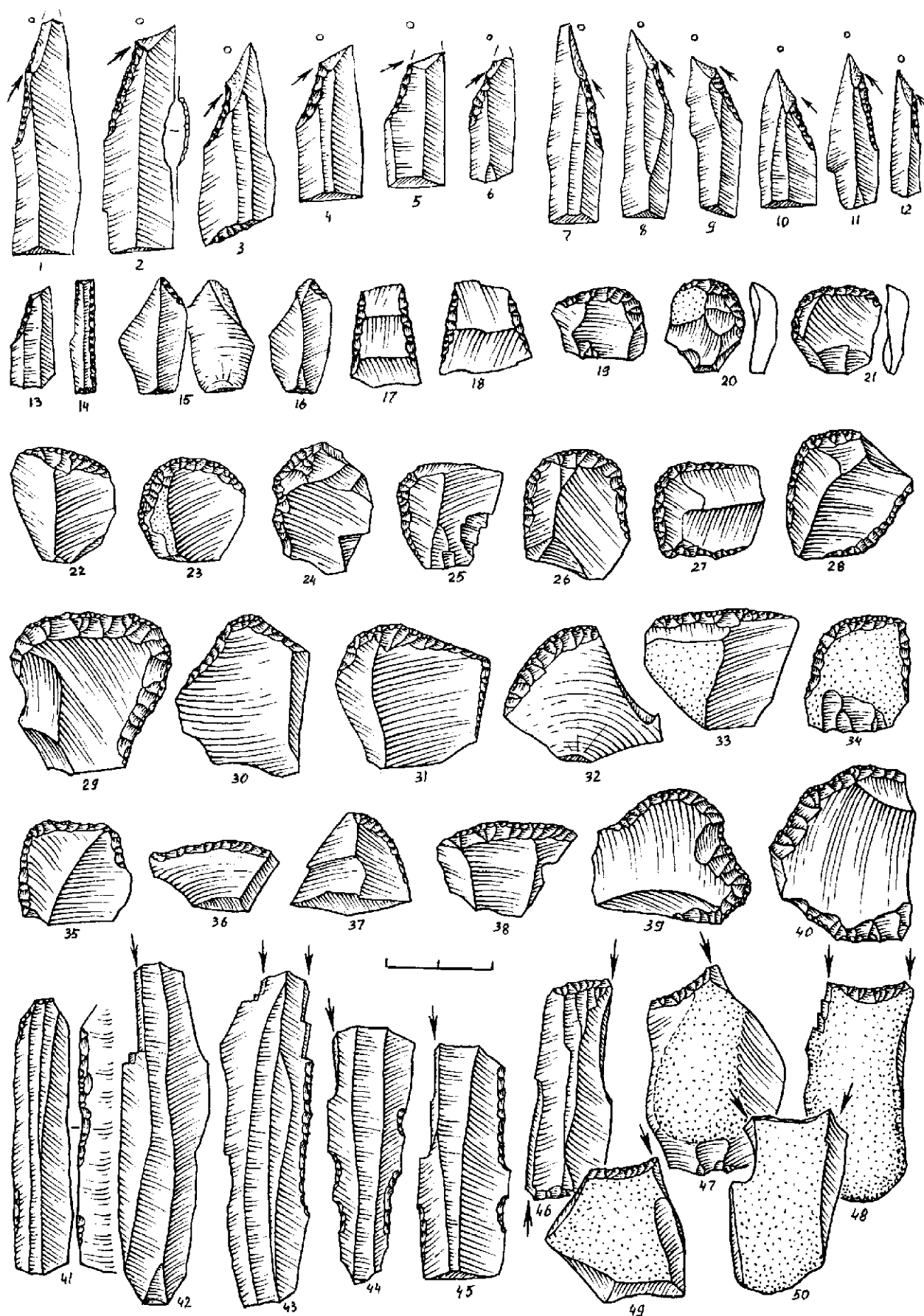

Рис. 102. Белиця II. Крем'яний інвентар, за [Черняускі, 1979, рис. 44].

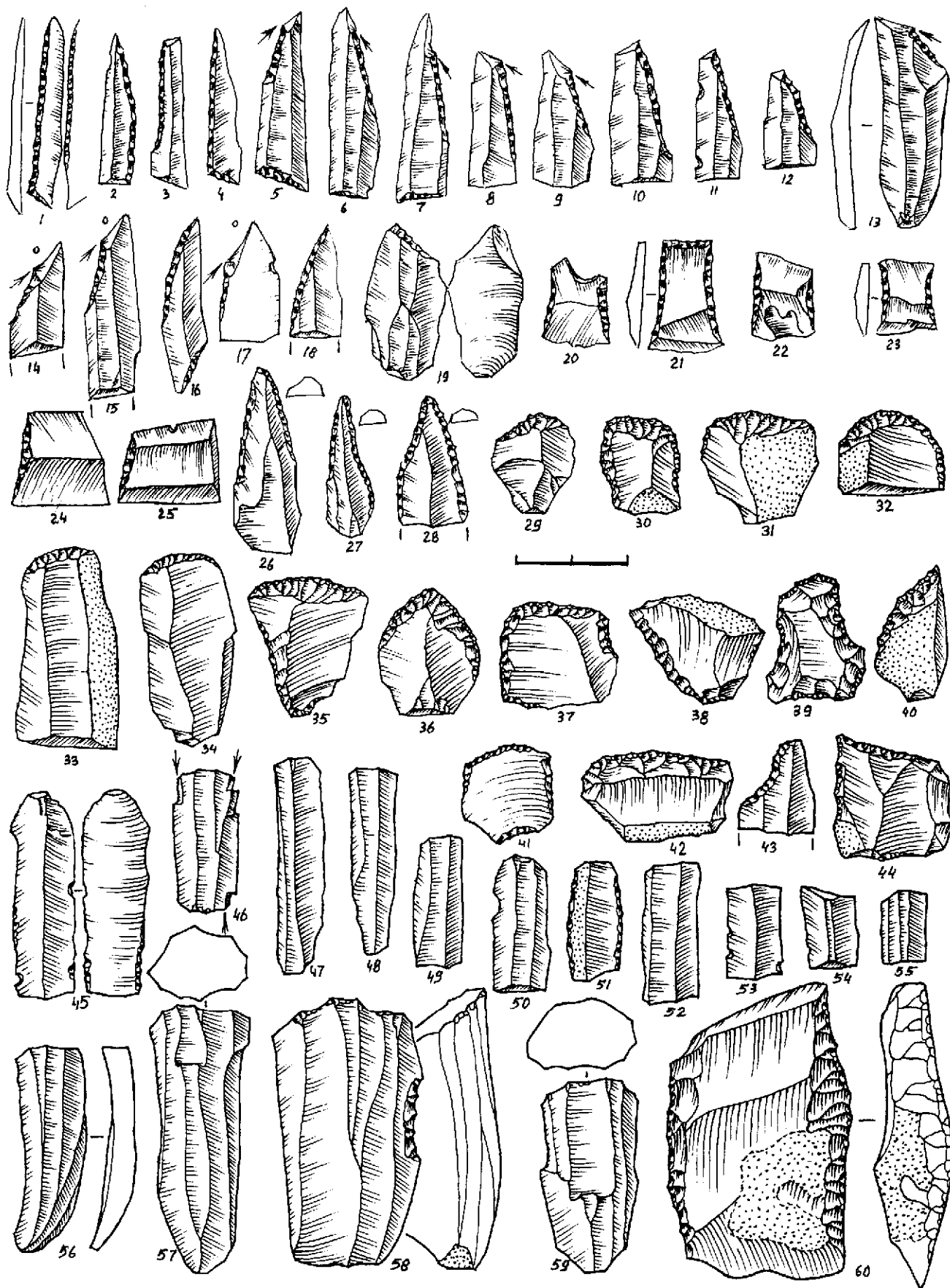

Рис. 103. Несиловичі І. Крем'яний інвентар, за [Гурина, 1965, с. 164-165].

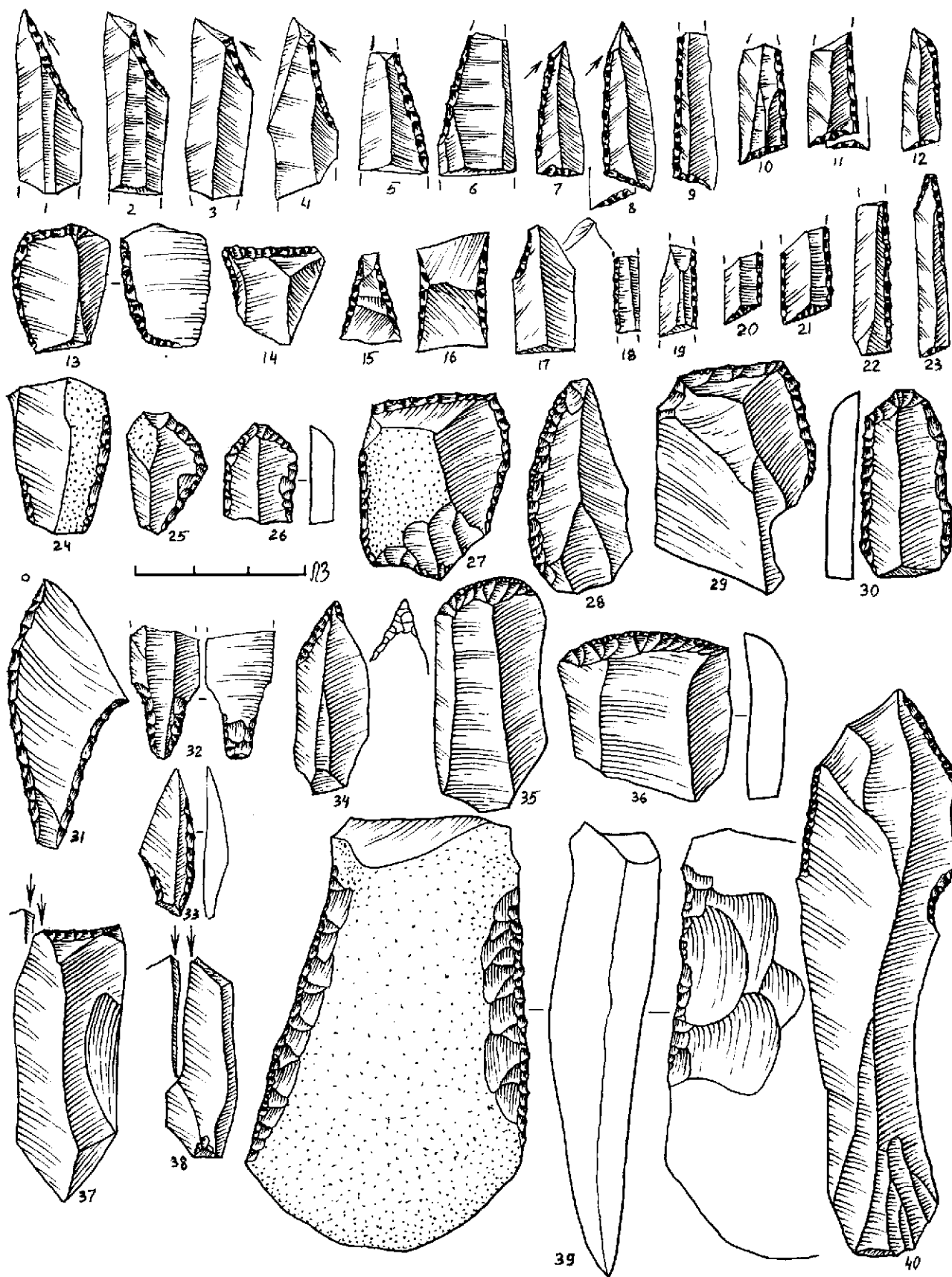

Рис. 104. Циганівка. Крем'яний інвентар, за [Гутовский, 1988, с. 4, 6].

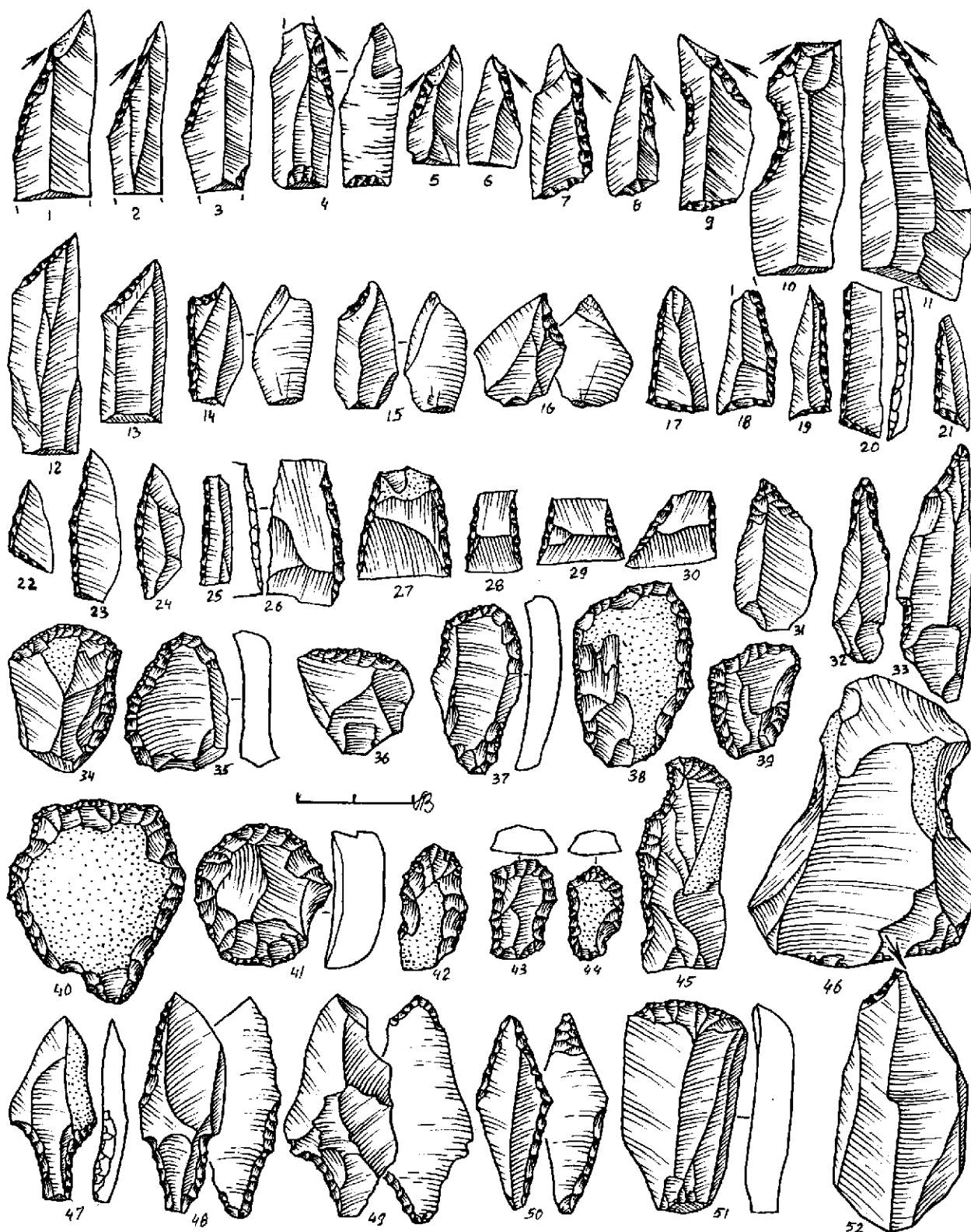

Рис. 105. Мойсєєвичі. Крем'яний інвентар, за [Кудряшов, 1996].

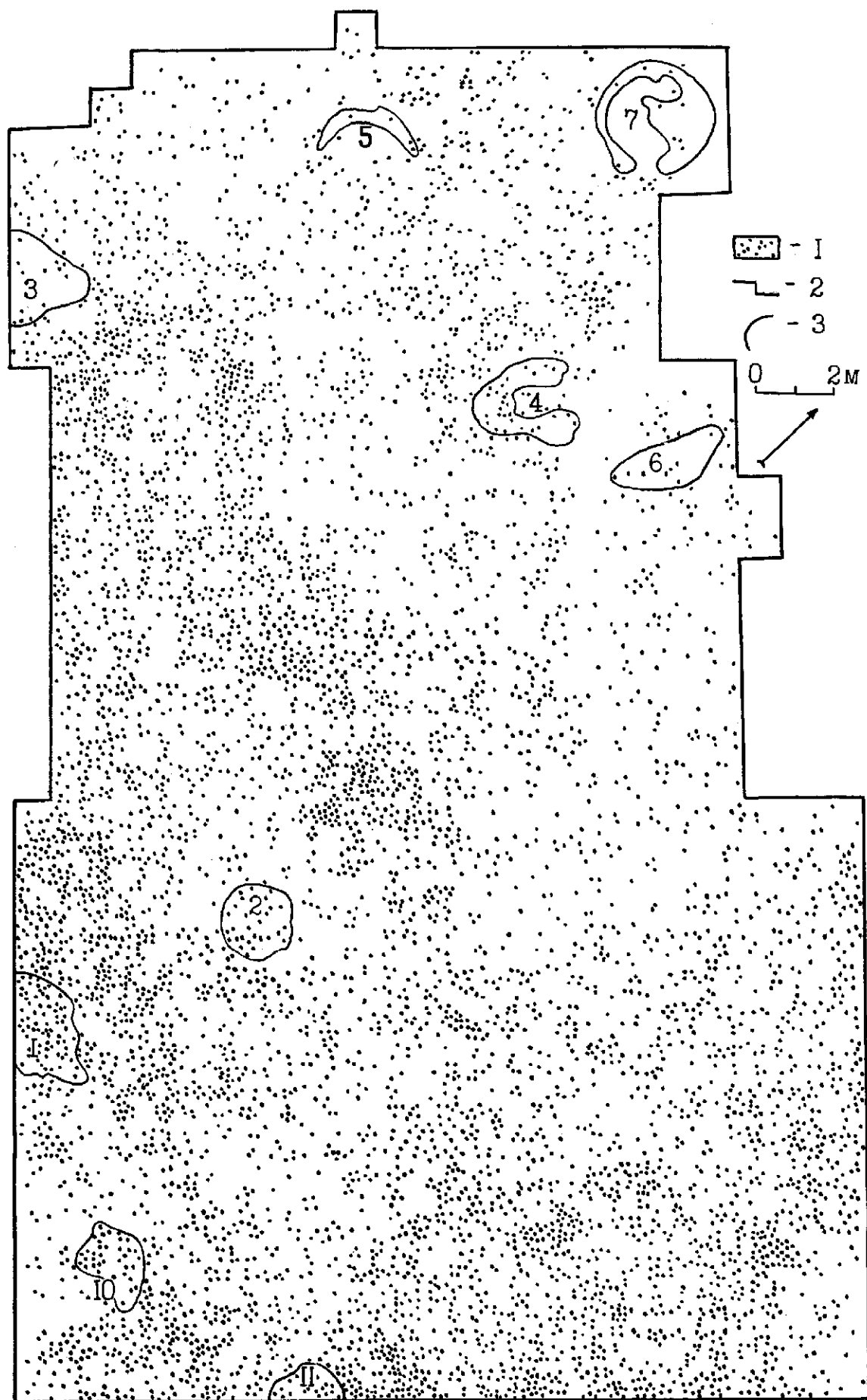

Рис. 106. Рудий Острів. Загальний план розкопу, за Л.Л.Залізнякам.

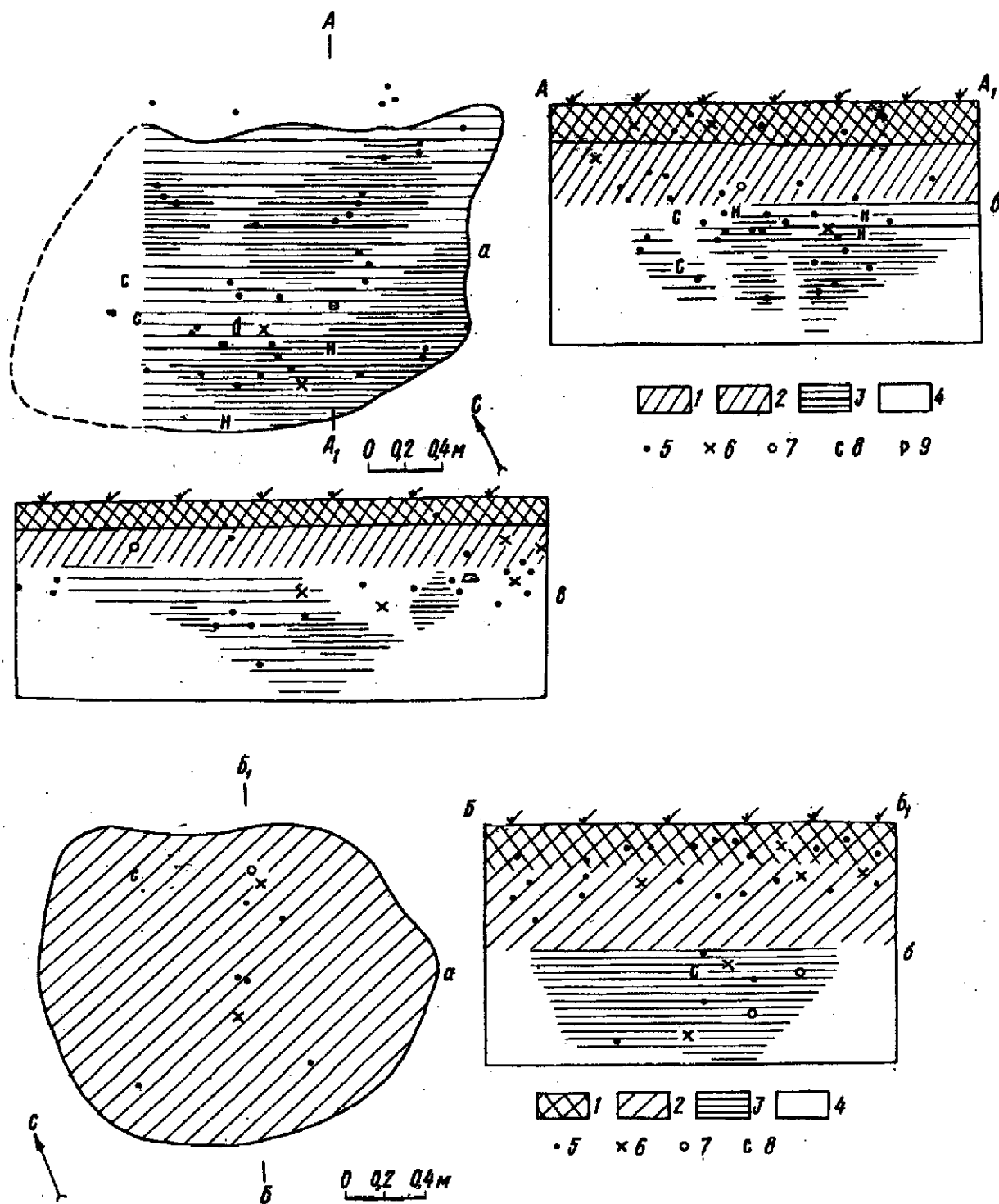

Рис. 107. Рудий Острів. Плани і профілі лінз 1 та 2.

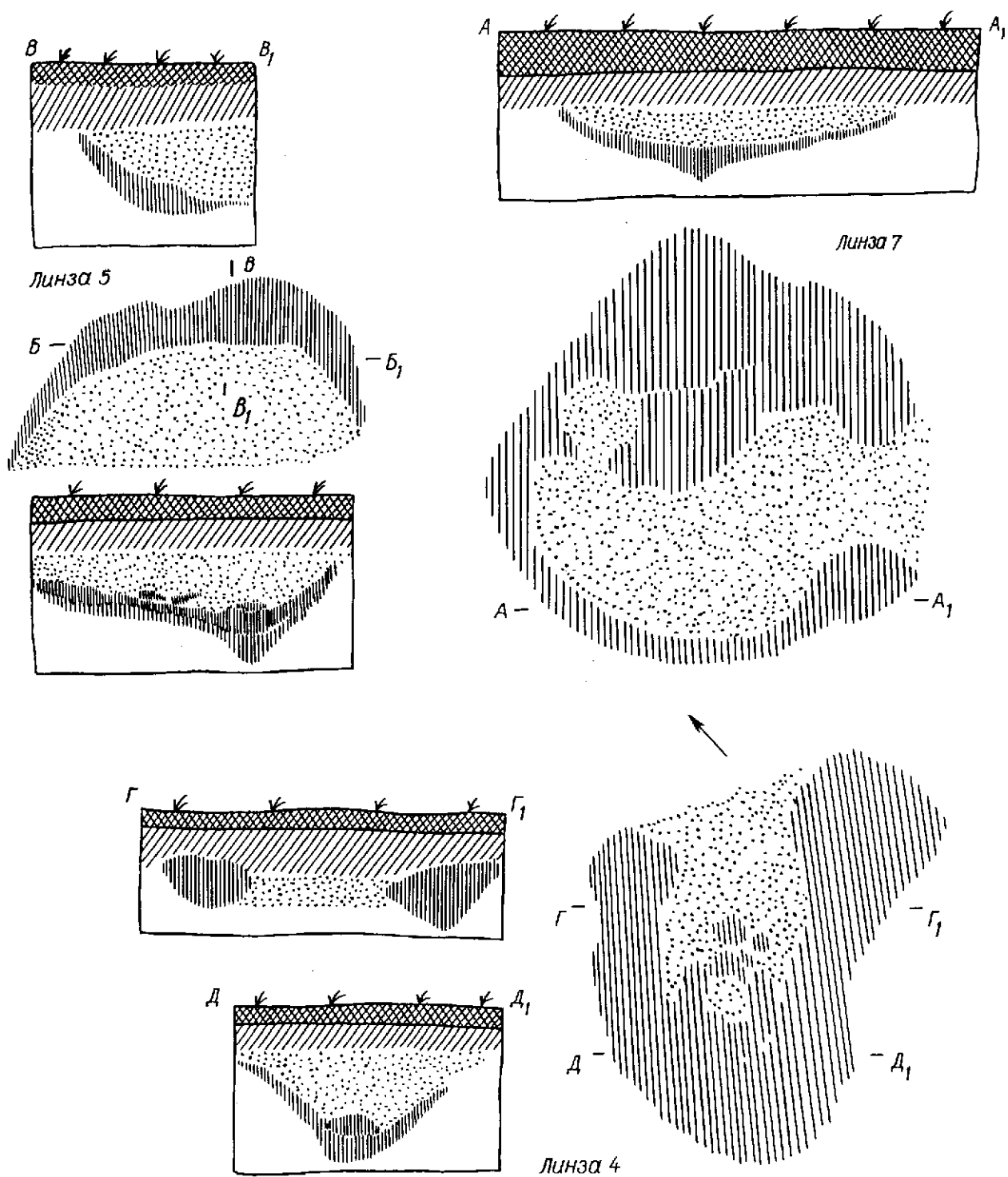

Рис. 108. Рудий Острів. Плани і профілі лінз 4, 5, 7.

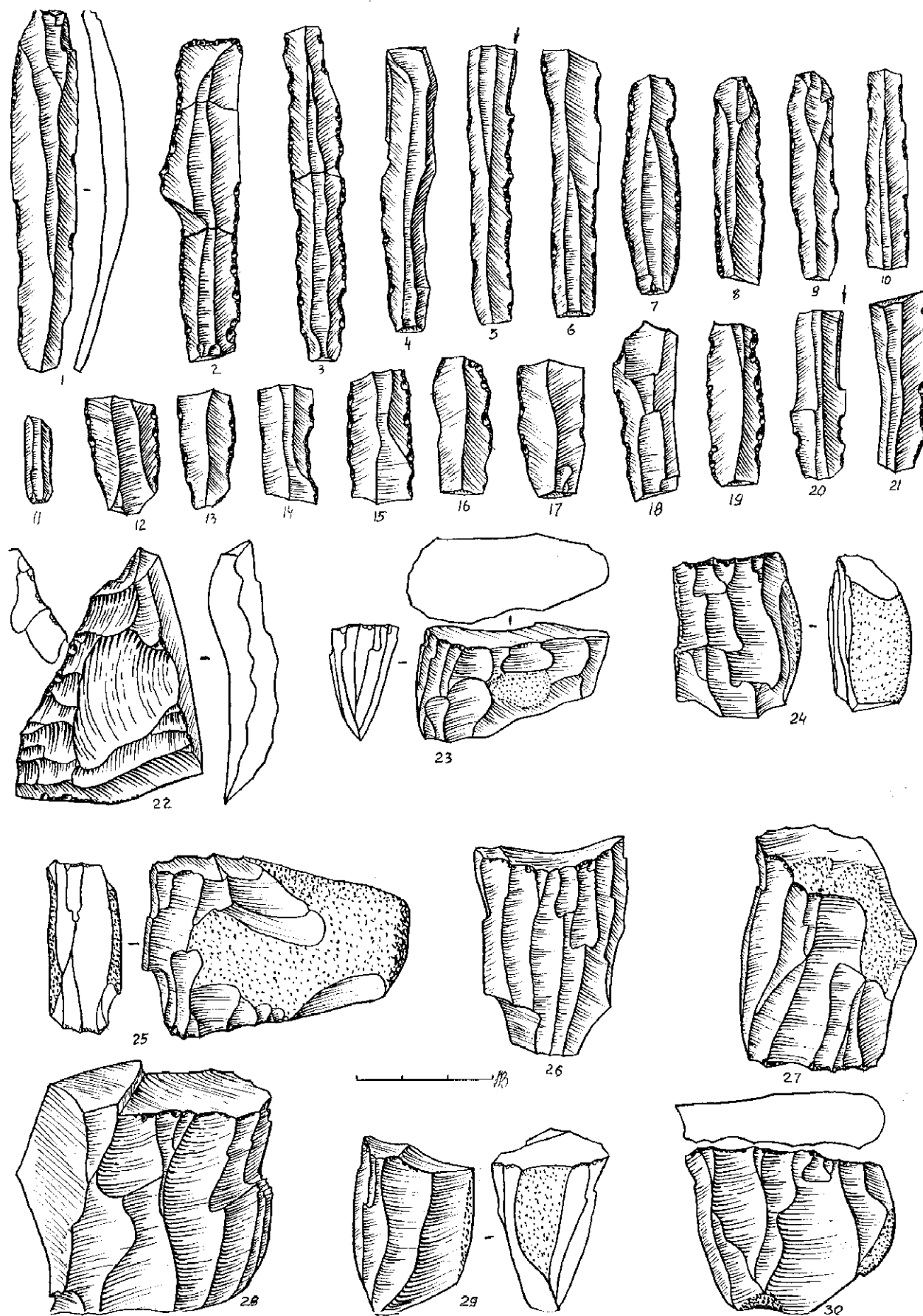

Рис. 109. Рудий Острів. Крем'яний інвентар.

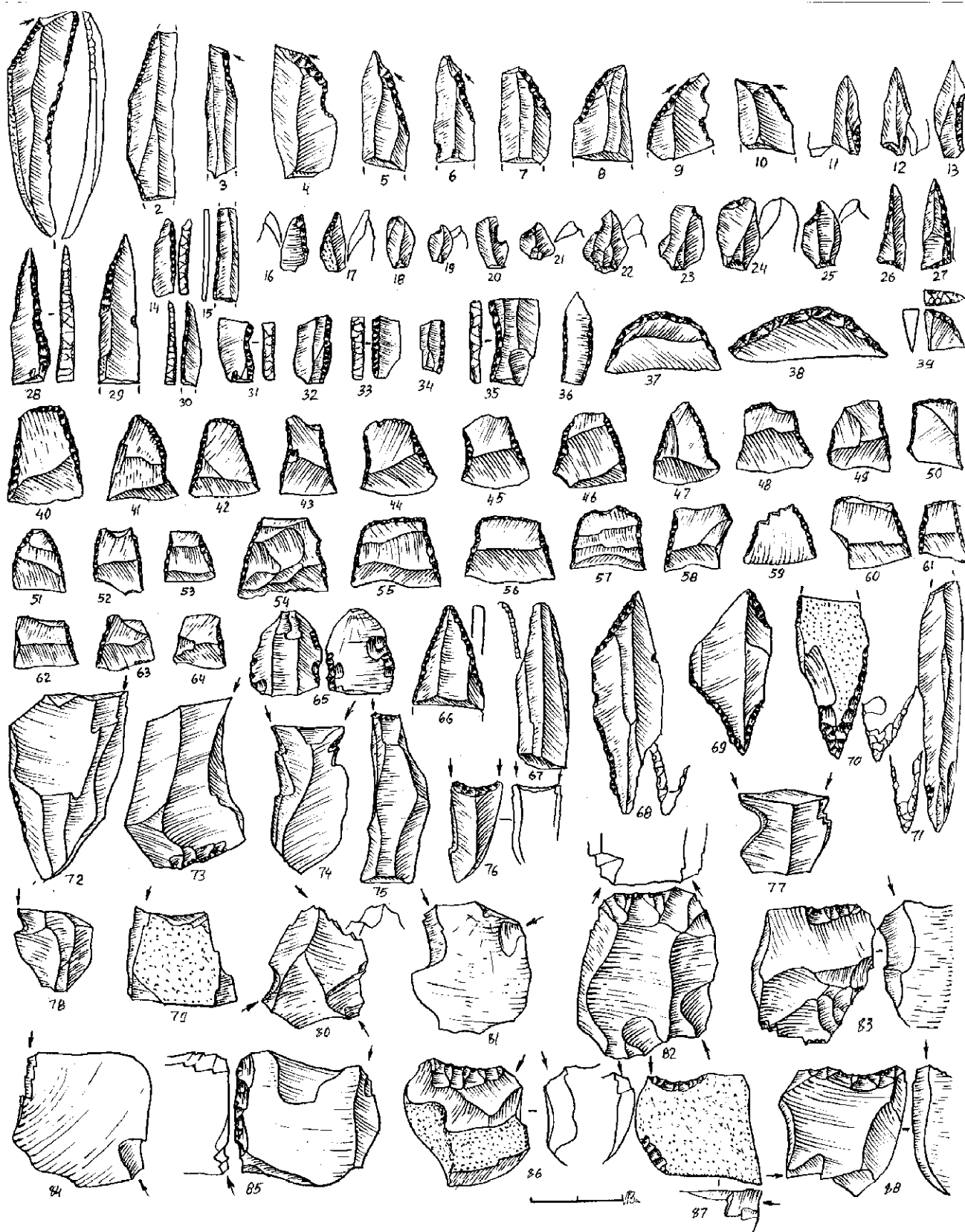

Рис. 110. Рудий Острів. Крем'яний інвентар.

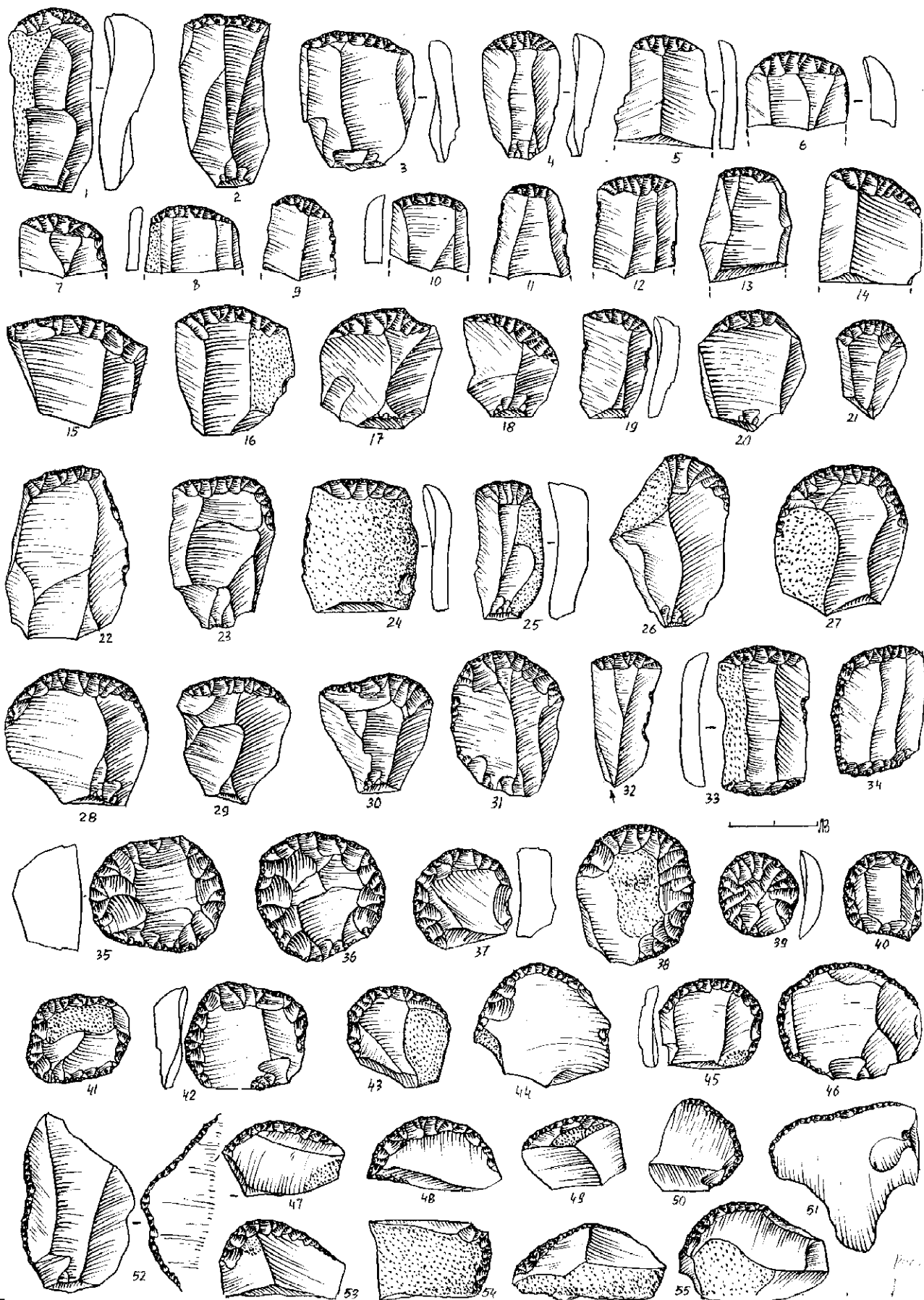

Рис. 111. Рудий Острів. Скребачки.

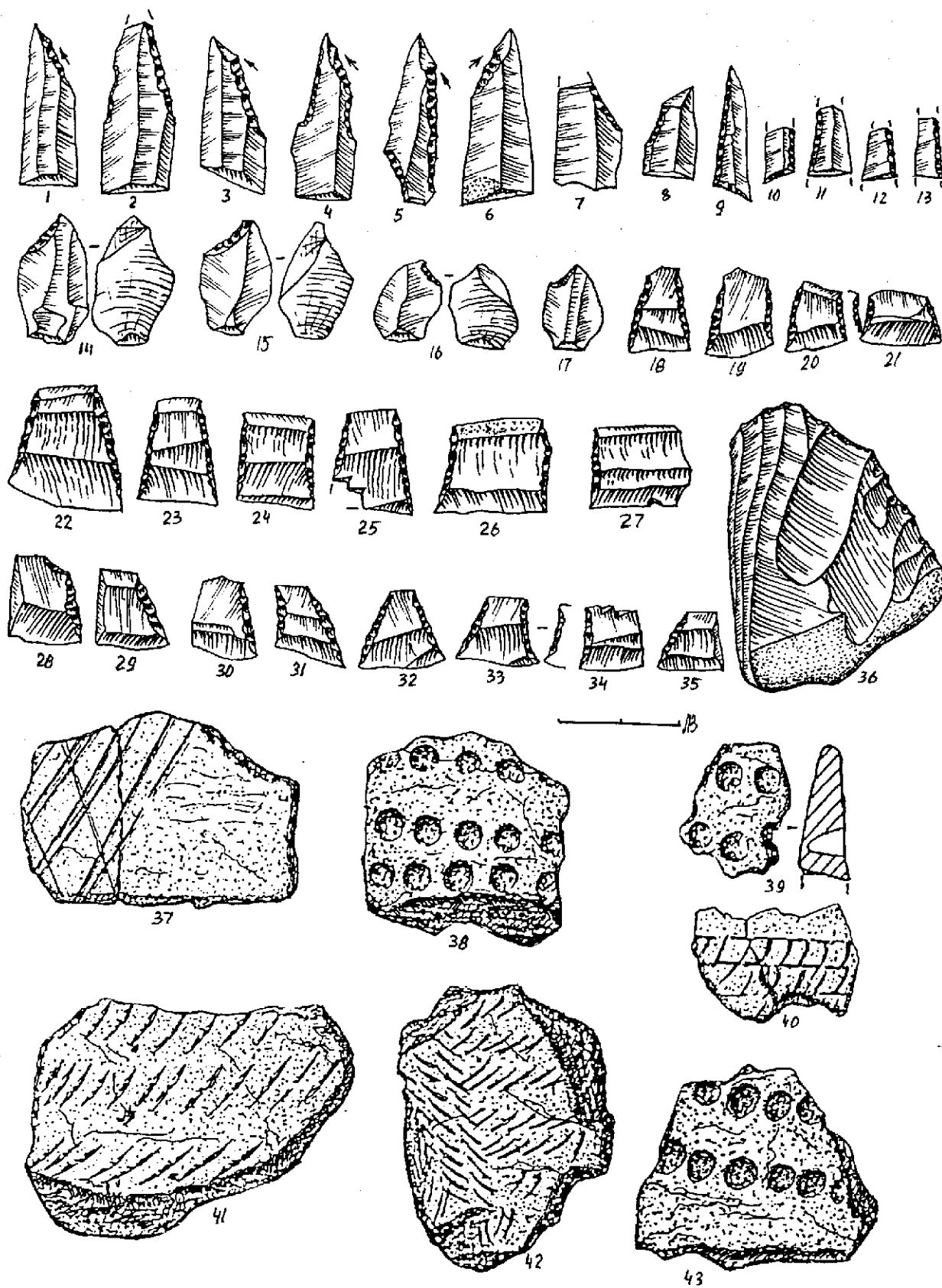

Рис. 112. Оболонь. Крем'яний інвентар та кераміка, за [Залізняк, Балакін, 1985].

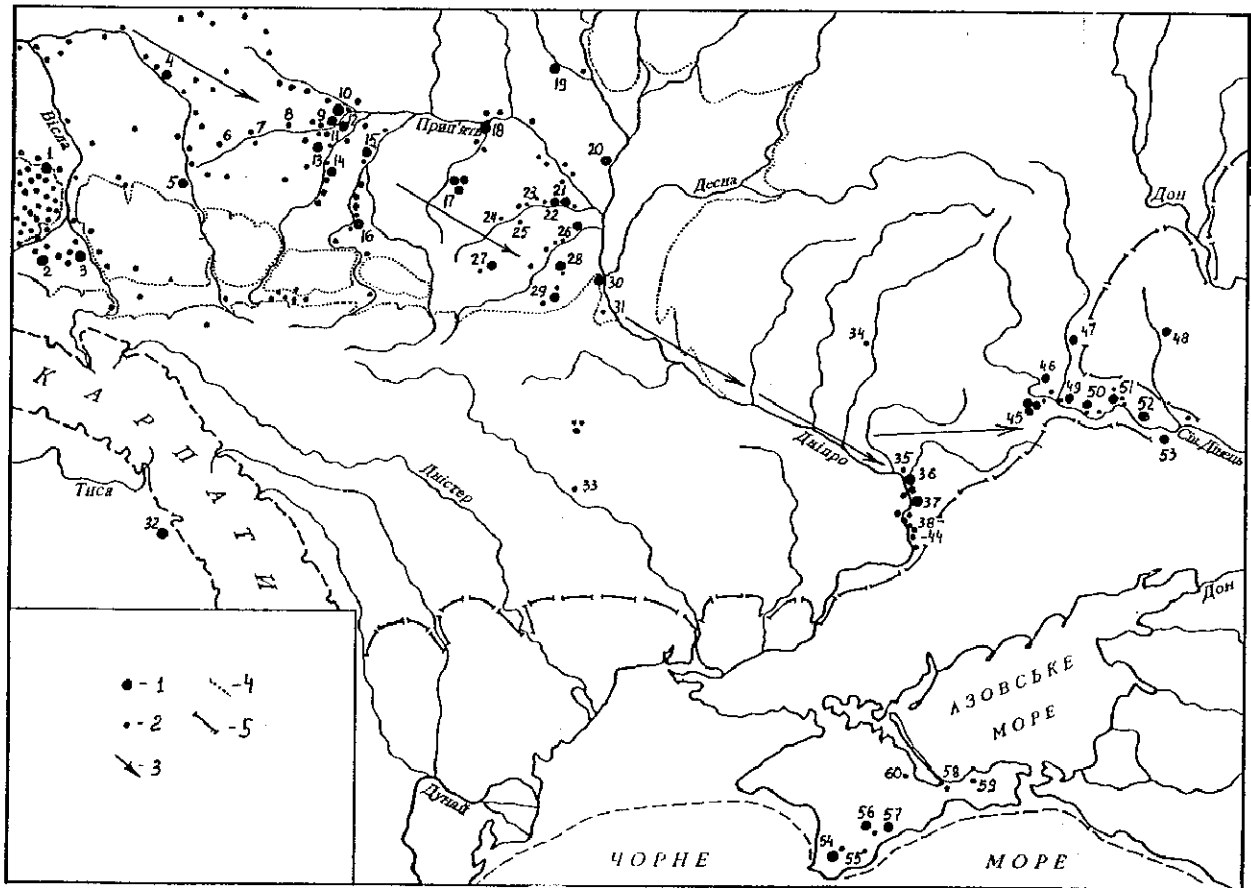

Рис. 113. Карта поширення вістер з мікрорізцевим сколом на пластинах.

Умовні позначення: 1-стоянки з серіями вістер, 2-пункти з 1-3 вістрями, 3-напрямок міграції балтійського населення в VII-V тис. до н.е., 4-кордон Полісся, 5-південний кордон лісу в Атлантикумі.

Стоянки: 1- Грзибова Гура IV, 2- Яворник Чарна, 3- Гвоздець, 4- Червоний Борек, 5- Неборово, 6- Тур, 7- Невір, 8- Люб'язь, 9- Переволока 2, 10- Омит, 11- Нобель, 12- Сенчиці, 13- Мульчиці, 14- Непірець, 15- Рудня, 16- Поляни, 17- Рудня Озерянська, 18- Мойсеевичі, 19- Красновка 1б, 20- Стара Лутава, 21- Оболонь, 22- Протереб, 23- Ковишиловка, 24- Піщане, 25- Прибір, 26- Прибірск 3, 27- Стаханово, Крапив'янка, 28- Рудий Острів, 29- Бородянка, 30- ДВС, 31- Перетічок, 32- Кам'яниця, 33- Кінецьполь, 34- Біла Гора, 35- Поповий Мис, 36- Ігрень 8, 37- Кізлевий 5, 38-44- Чапліно, Сурський, Ненаситець, Терлянська Круча, Вовниги, Собачки, Вовчок, 45- Петровські 4, 10, 28, 46- Вільхова 5, 47- Петрово-Орловська, 48- Пелагіївка III, 49- Пришиб, 50- Дробишеве, 51- Шевченкове, 52- Боровське I, 53- Горіхове-Донецьке, 54- Шан-Коба, Фат'ма-Коба, 55- Балін-Кош, 56- Ала-Чук, 57- Су-Ат III, 58- Фронтове, 59- Ленінське, 60- Олексіївська Засуха.

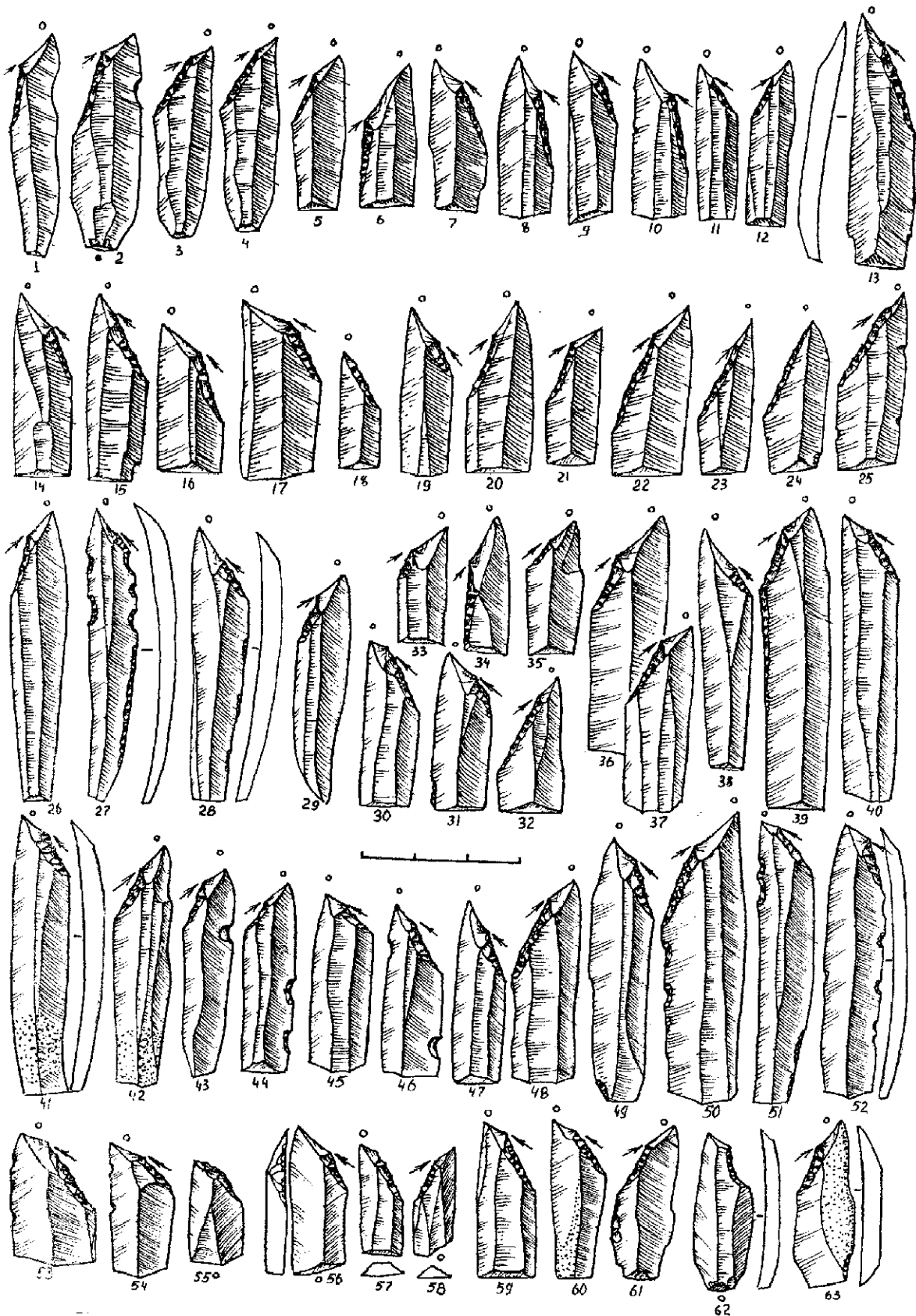

Рис. 114. Вістря на пластинах з мікрорізцевим сколом зі стоянок України.

Зі стоянок Західного Полісся: Сенциці 5а (1-9), Рудня I (10-13); Києво-Житомирського Полісся: ДВС (14-16), Бородянка 3в (17-18), Рудня Озерянська (19-21), Мойсєєвичі (22-24), Протереб (25); басейну Сіверського Дінця: Ольхова 5 (26, 27), Петрівська 28 (28, 33-35), Петрівська 4 (29-32), Петрівська 10 (36-40); Надпоріжжя: Ігрені 8 (41-46), Собачки (47), Чаплі (48), Терлянська Круча (49), Вовниги (50), Кізлевий 5 (51, 52); Криму: Шпан-Коба, середній шар (53-55), Шпан-Коба, шар 4 (56-58), Су-Ат III (59-63)